

A szabadelvű protestáns teológiai gondolkozás multja, jelene és jövő kilátásai.¹

Theopompus, Nagy Sándor korának híres történetirója a következő történetet meséli el: egy Kréta-szigeti ifjút, Epimenidest, apja a városba küldi egy néhány juhval, hogy azokat a vásárban adja el. Utközben a nap forrósága ellankasztja az ifjút, aki lefekszik egy fa alá pihenni. A fiatal embert annyira elnyomja az álm, hogy csak ötvenhét év múlva ébred fel. Epimenides, a hosszas alvás után magához térve, látja, hogy ötvenhét év alatt annyit változott a világ körülötte, hogy sok minden érthetatlenné vált számára.

Tegyük fel, hogy Epimenides a nyolcvanas évek idején aludt el és ma ébredt fel. Vajjon a csodálkozásnak első percei után mit szólna az azóta nemcsak külsőleg, de belsőleg is annyira megváltozott világhoz? Bizonyára sok mindent el kellene neki magyarázni, hogy valamennyire megértse azt a nagy változást, aminőn a világ az ő elalvása óta keresztülment.

Valóban óriási mértékben megváltozott a világ és életünk az utóbbi évtizedekben. Ezekről a különböző változásokról mind nem beszélhetünk ez alkalommal. E rövid tanulmánynak a célja ugyanis az, hogy felvázolja a vallásos szabadelvű teológiai gondolkozás multját, jelenét és jövő kilátásait. A mi szempontunkból a változásokból ez alkalommal tehát elsősorban az érdekel, hogy a nyolcvanas évek és általában a XIX-ik század és napjaink közötti időszakban a vallásos szabadelvű gondolkozás változott-e valamit s ha igen, mennyiben? Megállapíthatjuk, hogy a változás itt is szembeütő, szinte forradalmi jellegű. A tény ugyanis az, hogy a mult század második felében élte a vallásos szabadelvű-

¹ Felolvasás a Dávid Ferenc Egyletnek 1939. december hó lozsváron tartott közgyűlésén.

ség fénykorát, míg ma annak egyenesen az ellenkezőjét szemlélhetjük.

A XIX-ik század a vallásos szabadelvűség kifejlődésének a százada. De ennél a szabadelvű gondolkodásnak a hőskora visszanyulik egészen a reformációhoz, amely Lutherrel az élen kimondja, hogy az egyház tekintélyt öltött és minden tekintélynek a bibliát ismeri el. A reformáció a vallásos gondolatát igyekszik érvényre juttatni a tekintély béklyóiból. Sajnos azonban ez a nagyszerű gondolat a reformáció későbbi fejlődése folyamán erőtlenné válik. A reformátorok David P. Henry kivételével az egyház dogmáihoz nem mennek nyulni s ezzel a vallásos szabadelvűség elve még mielőtt életre kelt volna, elfojdik.

A szabadelvű gondolkodás igazi pilléreit a felvilágosodás mozgalma építette meg. A felvilágosodás forradalmi mozgalom minden tekintély ellen, mely az embert természetes fejlődésében és jogainak érvényesítésében akadályozza. E mozgalom eredményeképpen kezdődik meg tulajdonképpen a szabadelvű teológiai kutatás. A felvilágosodás adja meg erre a lehetőséget. Az angol deizmus, a német felvilágosodás és a francia encyklopédizmus és materiálizmus sok különbségük mellett abban megegyeznek, hogy a szabad gondolkodás útjában álló minden tekintéllyel a legkiméletlenebbül szembeszállnak. Ezek az irányzatok minden hagyományt és minden tekintélyt szétrobbantanak s ezáltal egy új, modern tudománynak, a szabad kutatásnak az alapjait fektetik le.

A felvilágosodás fejlődésében különböző fokozatok állapíthatók meg. Első stádiumában ez a mozgalom elvben biztosítja az értelemnek a jogot, hogy a hit dolgaiban az észé legyen az utolsó szó, de ezt az elvet még nem alkalmazza gyakorlatban a dogmák lényege ellen. Második fejlődési fokán a felvilágosodás felfedezi, hogy a keresztények életére megbénító teherként nehezedik a dogma, amelytől meg kell szabadítani a keresztény emberiséget. Ez a fejlődési fokozat már elveti azokat a fontosabb dogmákat, melyek az értelmet sértik. A harmadik fejlődési fok, az u. n. racionalizmus, mely nyílt és kiméletlen támadást intéz az egyház minden dogmája ellen és a hit kérdéseiben alapul kizárólag az ész megállapításait fogadja el.

Ez a mozgalom teremti az alapot, amelyen a szabad kutatás elvén álló szabadelvű teológia felépülhet és diadalra juthat.

A cél: a tudomány rendelkezésre álló eszközeivel behatolni

a történelem dogmák által meghamisított világba s tekintet nélkül minden hagyományra vagy tekintélyre, kikérni a Jézus életére, tanítására és az ősegyház megalakulására vonatkozó történelmi igazságokat s ennek alapján felépíteni egy valóságnak megfelelő, történelmi alapon álló teológiát.

A szabad kutatás munkája meg is indul a XVIII. század végén és folytatódik hihetetlen lelkesedéssel, kitartással, türelemmel, fáradhatatlan önzetlenséggel több mint egy évszázadon át. Az érdeklődés elsősorban Jézus személyére és az Isten országa kérdése körül forog. Ezért ez alkalommal főképpen azokra az eredményekre kívánunk röviden rámutatni, melyeket a szabadelvű teológiai kutatás Jézus személyével és az Isten országa problémájával kapcsolatban elért.

A XIX.-ik század végén, fejlődésének tetőfokán, a szabadelvű teológiai kutatás nagy általánosságban a következő lényeges eredményeket mutatja fel:

1. Jézus élete és munkássága minden tanulmányozásának a források tudományos, kritikai és részrehajlás nélküli kutatása alapján kell történnie. Ezeket a forrásokat elsősorban a szinoptikus evangéliumokban, vagyis Máté, Márk és Lukács evangéliumaiban találjuk. Ezek a források Jézust mint való történelmi személyt állítják előnkbe.

2. Jézus életének főbb mozzanatait tanításának időszakában bizonyos mértékben rekonstruálhatjuk. Ennek a rekonstruálásnak történelmi alapon kell történnie. Ez a történelmi alap elsősorban a Márk evangéliuma és a Máté és Lukács evangéliumaiba található második ősforrás.

3. Jézus élete, mint minden emberi élet, állandó változásoknak volt alávetve. Így Jézus gondolkozásában is különböző fejlődési fokozatok állapíthatók meg, különösen ami az ő messiást öntudatát és az Isten országa fogalmával kapcsolatos gondolatait illeti.

4. Jézus első tanításai és Keresztelő János pusztai prédikálása között feltűnő hasonlatosságok észlelhetők. Jézus azonban minden tekintetben felette állott előhírnökének. Keresztelő János szemében Isten még mindig a törvényadó és kérlelhetetlen ítélőbíró. Ezzel szemben Jézus öntudatában mint Atya foglal helyet, aki az ő és az ő népének atyja. Emellett Jézus az Isten országa fogalmának teljesen új értelmezést adott.

5. Jézus életében két főszakot: egy boldog és egy boldogtalan időszakot különböztethetünk meg. Az első időszak Galileában nagy sikerek jegyében játszódik le. A második időszak első részét, melynek színtere szintén Galilea, az ellenséggel kezdődő incidensek és a nép hitetlensége jellemzi. A második rész a Jeruzsálembe való utazás és a halál.

6. Jézus a próféták által megjósolt Messiásnak tartotta magát. De ő ezt a zsidó fogalmat gyökerében átváltoztatta, szellemi értelmet adván annak. A Cézárea-Filippibeli jelenet, amikor Jézus azt kérdezi a tanítványoktól, hogy minek mondják őt az emberek és minek mondják ők maguk, fordulópontot jelent a Mester életében.

7. Jézus célja teljesen szellemi természetű volt; minden politikai ambíció távol állott tőle. A tanítványok közösségét megalakította; adott ennek a közösségnek egy erkölcsstant s ezáltal az Isten országát a földön megvalósultnak hitte és hirdette. Jézus tevékenységének lényege erkölcsstanában rejlik, melynek összesítése a hegyi beszédben található.

8. Jézus szerint az Isten országa már eljött abban az értelemben, hogy mindenütt, ahol a Jézus evangéliumát prédikálják, mindenütt, ahol az Isten szellemének jelenléte érezteti hatását, mindenütt, ahol az elvetett mag példázatának értelmében a mag kihajt és gyümölcsöt hoz, az Isten országa jelen van. Az Isten országa, mint a jelenben létező valóság a legmagasabb szellemi jó. El lehet érni emberi törekvéssel a legmagasabb jézusi erkölcsi elveknek gyakorlatban megvalósítása által.

Íme, ez nagy általánosságban a XIX. század protestáns teológiájának az alapja. Ez a tudományos kutatások eredményeképpen kialakult Jézus-kép annyira uralja a protestáns teológiai gondolkodást a XIX. század második felében, egészen a század végéig, hogy a református és lutheránus egyházak hivatalosan érvényben levő dogmái csaknem háttérbe szorulnak. Az ember Jézus alakja, az Isten országa földi megvalósulása az egész protestáns gondolkodás központi gondolata a XIX. században. Ez az időszak, amikor a református és unitárius teológiai gondolkodás olyan közel kerülnek egymáshoz, hogy gyakorlatilag alig van különbség közöttük. Ez az uralkodó szabadelvű gondolkodás érezteti áldásos hatását a protestáns gyülekezetek életében is azért, hogy a különböző felekezetek egymáshoz minél közelebb kerüljenek s az építő munkára közös alapot találni igyekeznek.

A század végén azonban virágzásának teljében, komoly támadás indul a XIX. századi szabadelvű teológia által kiépített Jézus-kép és az Isten országa fogalma magyarázatának hitelessége ellen.

Ezt a támadást az u. n. eszkatológiai iskola indította a szabadelvű protestáns teológia ellen, amely pedig a Jézussal és az Isten országa fogalmával kapcsolatos kérdéseket hosszú időre, mondhatni véglegesen megoldottnak hitte. Ez iskola érvelésének lényege a következő:

1. A történeti Jézus alakja, melyet a szabadelvű protestáns teológia megalkotott, nem felel meg a történeti tényeknek. Le kell mondanunk arról, hogy a Jézus életét az evangéliumi források alapján valaha is össze tudjuk állítani. Emellett az apokaliptikus irodalom részletes ismerete azt mutatja, hogy Jézus gondolkozását teljes mértékben uralta a Messiás jövetelének váradalma, aki ennek a világnak véget vet és egy teljesen új világot teremt. Jézus számára az Isten országa még nem volt jelen; abban a formában, ahogyan ő azt várta, az még nem valósult meg. Ebből következik, hogy ő nem is alapította meg az Isten országát a földön tanítványai körében. Igaz, hogy voltak pillanatok Jézus életében, amikor ő, ellenségei izgatására, vagy a lelkesedés és elragadtatás hatása alatt beszél néha arról, hogy az Isten országa már megjelent, de ez ritkán fordul elő. Ezzel szemben a rendelkezésünkre álló források alapján bebizonyítottnak tekinthető az a tény, hogy Jézus tanításainak tulnyomó részében az eljövendő, a legközelebből megvalósuló, de még meg nem valósult Isten országáról beszél, és az ő egész gondolkozása kizárólag ebből a szempontból érthető meg.

2. Aminthogy Jézus nem valósította meg az Isten országát a földön, Jézusnak éppen úgy nem is volt szándéka, hogy tanítványainak egy kidolgozott erkölcsstant adjon. Nem azzal a gondolattal tartja hegyi beszédét, hogy az a később alakulandó közösségek számára állandó erkölcsi alapul szolgáljon. A Jézus erkölcsantana lényegében véve u. n. „Interimsethik“, vagyis provizórikus, azaz átmeneti, egy bizonyos időre szól addig, amíg az Isten országa a földön természetfeletti úton megvalósul. Erre az erkölcsantana a teljesen új körülmények között kialakuló világban egy sem lesz többet szükség.

Ennek az iskolának a fejtegetései óriási hatással voltak a

protestáns teológiai kutatás további alakulására. Rövid két évtized alatt annyira megingatták a liberális teológia szinte holtbiztosnak vélt alapjait, amire a teológiai gondolkodás történetében alig van példa. A támadások végtelen sora indul meg a XIX. századi szabadelvű teológia felfogása s annak elért tudományos eredményei ellen, ami a szabadelvű gondolkodású gyülekezetek életére sem maradhatott hatás nélkül.

Azonban a szabadelvű gondolkodásnak s így a szabadelvű protestáns teológiának is a legérzékenyebb veszteséget mégis csak a háboru okozta. A háboru utáni nagy csatlódások, kiábrándulások életünk minden ágát alapjában megrázták, de ez az általános rázkódtatás elsősorban a vallásos érzés és gondolkodás terhére történt. A vallásos hit meglazulása, az intézményekhez való ragaszkodás gyengülése, az erkölcsi törvények háttérbe szorulása az általános válságot a legnagyobb és legszembevetőbbé a vallásos és egyházi életben tette. Az eszméből kiábrándult, önmagával meghasonlott ember ösztönösen menekülni igyekezett mindentől, ami őt gondolkodásra, állásfoglalásra készíthette.

Ilyen körülmények között a protestáns, elsősorban a református, kisebb mértékben a lutheránus egyházak, mihelyt a háboru okozta nagy változások és átalakulások bénító hatásaiból valamennyire magukhoz tértek, az azelőtt járt utnak éppen az ellenkezőjét választották. A szabadelvű gondolkodást az adott körülmények között az egyház jövőjére nézve a legnagyobb veszélynek látták s igyekeztek attól lehetőleg minél távolabbra elhelyezkedni. A vallás válságáért elsősorban a szabadelvű teológia híveit okolták. Az eredendő bűnről és előre elrendelésről szóló Augustinus-féle tan, melyet Luther is, de különösképpen Kálvin teológiájuk alapjává tettek, de amely jelentőségét, központi súlyát és gyakorlati értékét a XIX. század szabadelvű teológiai gondolkodásának hatása alatt csaknem teljesen elveszítette, újból életre kelt, mint a válság teológiája. Ez az új teológiai irányzat az embernek Istennel való közösségét, vele való kapcsolatát, az embernek önmagában való értékét teljesen átformálta. Az ember részéről az Istenhez való emelkedés lehetősége a legteljesebb mértékben lehetetlenné vált. Ennek természetes következményeképpen a modern kálvini orthodoxia a súlypontot Jézusról Krisztusra helyezte át, felújítva újból az értelmüket majdnem teljesen elveszített és időszerűtlenné vált dogmák számára az utat, ugyanakkor nagy mértékben háttérbe

szorítva a tudományos alapon való teológiai kutatás értékét. Ezzel egyidejűleg megindultak a XIX. század szabadelvű protestáns teológiája ellen a hevesebbnél-hevesebb támadások. A legelső és legerősebb támadás a Jézus személyével és az Isten országa problémájával kapcsolatban hangzott el. Ezek a támadások folytatódnak ma is. Lényegük a következő:

1. A szabadelvű protestáns teológia főjellemvonása a bírálat, a romboló, kiábrándító, negatív bírálat, mely a vallásos érzést nem-hogy ápolná, de ellenkezőleg gyengíti az embereken.

2. A szabadelvű teológia egyik nagy tévedése, hogy racionalizmuson alapul, amely azt tanítja, hogy hitünk tárgyát, Istent éppen úgy fel lehet fogni és meg lehet magyarázni, mint a természeti igazságokat s ezzel az igazi, mély áhitatot kiölte az emberi kebelből.

3. A szabadelvű teológia a múlt tulzásba vitt kutatásával s az elérni vélt eredményekkel a lényegét szem elől tévesztette. Ugy járt, mint a gyermek, aki ahelyett, hogy a rózsa szépségében gyönyörködött és annak illatát élvezte volna, leszedte leveleit egyenkint, hogy a rózsa életének titkába bepillantson.

4. A szabadelvű teológia mintaképnek állította elénk az ember Jézust, önkényesen felruházva személyét azokkal a nemes tulajdonságokkal, amelyeket a XIX. század a mindennapi emberben felfedezett és megvalósulva látni szeretett volna. Jézus tanításait is önkényesen magyarázta, neki tulajdonítván a legfőbb jó filozófiai gondolatának megteremtését, az Isten országának a földön való megvalósítása által.

5. A legújabb kutatások megállapították, hogy a XIX. század szabadelvű protestáns teológiai kutatása két lényeges pontban tévedett. Tévedett akkor, amikor a források nagyrésztével merő el-lentétben azt állította, hogy Jézus az Isten országát a földön megalapította. Másodszor tévedett akkor, amikor azt hitte, hogy a Jézus-életrajz megírása lehetséges és Jézus életének főbb mozzanatai időleges sorrendben összeállíthatók.

Ezek a legfontosabb vádak, melyek érték és még ma is érik a szabadelvű teológiát és így az unitarizmust is, amely a szabadelvűség pilléreire nyugszik. Hogy védekezzünk s tudunk-e egyáltalában eredményesen védekezni a fenti vádak ellen, amelyek első hallásra megsemmisítőnek látszanak? Hogyan fogalmazzuk meg álláspontunkat ezeknek a támadásoknak pergőtüzében?

A mi álláspontunk csakis a következő lehet:

Elsősorban is el kell ismernünk, hogy a XIX. századi szabadelvű teológiai kutatás ellen felhozott vádak részben igazak. Tény az, hogy a szabadelvű történeti teológia kénytelen volt feladni kutatásai eredményeinek egy részét, amelyekre olyan büszke volt s amelyeket ö:ökre megingathatatlanoknak vélt. Az is igaz, hogy még nem tudott magához térni érzékeny veszteségeiből, melyek érték. De ugyanakkor meg kell állapítanunk azt is, hogy a nagy-szabásu harc, amely kikerülhetetlen volt és amelynek még nincs vége, részben kedvező volt a szabadelvű teológiai iskola számára. Megtanulta okulni a tévedésekből és hibákból. És meg kell tanulnia még többet tanulni azokból a jövőben.

A szabadelvű teológia egyik legnagyobb tévedése az volt, hogy tudományos kutatásaiban a lényeg nagyon gyakran háttérbe szorult. A történeti tények kikutatása volt a főcél. Ebben a tekintetben felbecsülhetetlen értékű munkát végzett. De nem vette észre, hogy a történelem csak eszköz és nem lehet cél. Nem vette figyelembe a nagy Kanti gazságot, hogy „Das Historische dient nur zur Illustration, nicht zur Demonstration“. Igen gyakran nem a lényegre, az általános érvényűre fektette a fősúlyt. Az igazi hit és vallásosság számára a kutatások legnagyobb eredményei is nagyrészt érzéketlenek maradtak. Érzéketlen maradt a finom, szinte művészetté fejlesztett tudományos, rendszeres munka, amellyel egy-egy részletkérdést megoldottak kiváló teológusaink, mert a kikutatott történelmi igazságok nem tudtak a hit számára gazdagító elemmé válni.

A Jézus személyével kapcsolatban is részben helytállóak azok a bírálatok, melyek a szabadelvű teológusokat érték. Ma már általánosan elfogadott az az álláspont, hogy Jézus nyilvános tanításainak idejéről időrendben összefüggő képet nem atkothatunk, mert az evangélisták nem ilyen célzattal gyűjtötték azokat össze. Az evangéliumok jézusi, vagy Jézusnak tulajdonított mondasoknak a gyűjteményei, ahol az időbeli sorrend szerepet nem játszott.

Az Isten országa kérdésében is mindinkább kialakul az a meggyőződés, hogy a XIX. század által megalkotott Jézus-kép és Isten országa Jézus által való megalapításának az elmélete nem helytálló. Jézus nem alapította meg az Isten országát, mert ön-maga is várta annak eljövetelét. Itt tehát tévedett a XIX. század teológiája s ennek megfelelően tévedésnek bizonyultak a XIX. szá-

zad kutatásain felépült unitárius Jézus-képnek egyes fontos vonásai is.

De a szabadelvű gondolkodásnak éppen az az óriási előnye, hogy a tévedések nem tehetik tönkre, hiszen a fejlődés, a haladás, a szabadelvűségnek ezen alappillérei a tévedéseket jelentéktelenné teszik, ha azokból tanulni tudunk a jövőre. Ezért a szabadelvű teológiai gondolkodás, bármilyen támadások is érik és bármennyire is legyenek igazak azok a támadások, létjogosultságát el nem veszítheti. Nehéz időkben, amikor a szellemi élet terén nagy változások és átértékelések mennek végbe, amikor a politikai, gazdasági és társadalmi liberálizmus s az egyén jogai háttérbe szorulnak, amikor a szabadelvűség nem divatos és nem népszerű, a komoly, felelősségének tudatában levő szabadelvű teológiai gondolkodás szerepe megkétszereződik.

A fontos az, hogy a lényegre tekintsünk. Ne csak bírálni tudjunk, hanem építeni is. A szabad kutatás és véleménynyilvánítás, a lelkiismereti szabadság, a tudományos alapon való gondolkodás, ha meg is vannak ma tépászva, ideáljaink kell, hogy maradjanak. Az egészséges racionálizmustól nem szabad félnünk, attól a racionálizmustól, mely a múlt hibáiból megtanulta, hogy az Istennel és örökélettel kapcsolatos vallásos gondolatok, melyek vallásos életünk alapjai, nem érhetők el olyan könnyen, ahogyan azt sokan gondolják. Rá kell eszmélnünk arra, hogy azok a megismerhető világon kívül állanak. Egyebet bizonyítani nem lehet, ahogyan természeti igazságokat bizonyítunk. Meg kell elégednünk azzal, hogy azok legmagasabb szellemi életünk szükségszerű tartozékai, melyek nélkül nem élhetünk s melyek életünkben a hit által jutnak kifejezésre.

A szabadelvű protestáns teológiára s így az unitárius teológiára is, ma, a vallási válság idején nagy és nehéz szerep vár. Újból meg kell fogalmaznia a legújabb tudományos eredmények alapján tévesnek bizonyuló XIX. századbeli Jézus-képünket. Ennek természetes uton kell végbemennie, a haladás és fejlődés törvényeit követve.

A tudományos kutatás kell hogy legyen az alap ma is. De nem mint cél, hanem mint eszköz. A cél: Jézus tanításainak megértése és megvalósítása. Emberi méltóságunk, emberi képességeink, de egyben emberi felelősségünk tudatában kell öntudatos, felvilágosult, szabadelvű vallásos életet élnünk. Ez a mi szerepünk ma, nekünk, szabadelvű unitárius embereknek, egy olyan időben, amikor a szabadelvű gondolkodás jogait olyan sokan kétségbevonják.

Váljék ez a szerep öntudatossá bennünk, hogy annak megfelelően éljünk és haljunk. ¹

Dr. Kovács Lajos.

¹ Ez a rövid dolgozat több lényeges kérdést, így elsősorban a Jézus-kép és az Isten országa kérdéseit csak futólag érinti. Azok részletes megvitatása e dolgozat írójának közelebről megjelenő „Isten országa Jézus tanításaiban“ című könyvében lesz olvasható.

Hozzászólások a Káté és Hiszekegy reformjához.

I. Ráció és lélek.

Már több cikkben olvastuk, hogy az unitárius kátét újra kell írni és e célból már értekezletek is voltak. A cikkekben részben fel vannak sorolva az okok, amelyek ezt szükségessé teszik, részben mint közismert és magától értetődő szükségletre hivatkoznak. Rég volt, mikor mi kátét tanultunk, de ez az idő és annak középpontjában a káté, mint valami szent emlék van a lelkünkben. Hogy egy káté miképpen születik meg, arra mi annak idején nem gondoltunk, hanem csak ott volt előttünk egy nagy sejtetéssel és erre a sejtetésre egész életünkön át keressük a megvilágításokat. És most olvassuk, hogy gyűléseznek felette, hogy kritizálnak felette, hogy kihuzogatnak belőle stb. stb. Férfikorunkra ezek egészen új dolgok, pedig belátjuk, hogy ez is könyv, ezt is meg kellett hogy egyszer írják, és ha úgy adódik, újra meg kell írni. Ennek dacára is idegenül hangzik a tárgyalás hangja, amely az egész ügyet, mint igen egyszerű ügyet kezeli. És az egész tárgyalás nem meggyőző, azt lehet mondani egyetlen részében sem.

A theologia szakszerűségétől távol álló emberek vagyunk és így elhisszük, hogy a káté elavult; bár nem látjuk be, hogy ha az utolsó kiadás husz éve történt, hogy egy káté kérdéseiben husz év olyan hosszú idő volna, illetőleg oly gyorsan változhatnék egy káté szelleme, hogy feltétlen új átdolgozásra volna szükség. Hiszen még az ugynevezett modern tudományok sem változnak ilyen gyorsan. Gyorsan csak a legfelületibb része változik kulturánknak, de az alapok ott is szilárdabbak, Ám legyen. Elavult a káté. De hogy azt ankéteken, közös értekezleteken, közös megállapodással lehet újra írni, ez még nehezebben érthető egyszerű polgári mi voltunknak.

Egyszerű könyvek, természettudományi tankönyvek is rendszeren egy szerzőtől származnak, és két szerző ritka; de értekezle-

ten megírt tankönyvről a természettudományok területén sem tudunk. Nem is lehetséges, mert minden tudomány többféle feldolgozási módot enged meg, de minden módban egyetlenegy értelem vagy szellem adja meg a szerves egységet. Éppen ebben van a könyv értéke, hogy az a szellem miképpen látja a nagy összefüggéseket, vagy hogy milyen paedagógiai érzékkel közvetíti és hangsúlyozza az egyes elveket, törvényeket és összefüggéseket. A szerző egyénisége még inkább döntő, mondjuk, egy irodalomtörténetnél vagy egyáltalában szellemtudományi munkánál. És egy kátét most értekezleteken akarnak kialakítani. Ezt megcsinálni talán meg lehet, de mi lehet ennek az eredménye? A „Hitigazság, tudományos igazság“¹ című előadásomban rámutattam, hogy egyértelmű, minden ember számára ismételhető és ellenőrizhető igazságok csak a természet és matematikai tudományok területén lehetségesek. Ezzel szemben a hit igazságai egyéni természetűek. Egy egyéni hitigazság nem veszti sem érvényét, sem az illető egyénre gyakorolt hatóerejét, mert egy másik egyén azt nem fogadja el igazságnak. Mi következik ebből? Értekezleten egyértelműségekre csak a logika vagy a materiális kérdések területén lehet jutni. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy hitkérdésekben is egy társaság megegyezésre jut, de ez nem jelenti azt, hogy mikor ezen megegyezés eredményeit nyomtatásban szélesebb körben kézbeadják, akkor ott ne akadnának többen, akik több ponttal nem értenének egyet és ne kezdenének innen is kihuzogatni. Minél inkább törekednek arra, hogy ilyen kihuzogatások ne történjenek, annál inkább fognak közeledni az u. n. materiális tudományok igazságaihoz, ahhoz a területhez, ahol a dolog természete szerint egyértelműség van: ami jelen esetben azt jelenti, hogy a káté tar-talmi területét és elvi felfogását materiálizálják, vagy közkeletű szö-val kifejezve: racionálizálják. Az elfoglalt álláspontnak és a követelt eljárásnak szükségszerűen ez a következménye. És ezen az sem segít, ha egy helyen utalás történik a dolog lelki és szellemi jellegére, azonban az idevonatkozó fogalmak már a legteljesebb racionalizmussal tárgyalatnak.

Egy káté születését nem így képzeljük. Azt hiszem, hogy közel járunk a valósághoz, hogyha azt mondjuk, hogy egy káté újra megírására theologiai jártasság, mély vallásos lélek, és bizonyos

¹ Keresztény Magvető. 1938.

{ prófétai szellem kell. Kollektív módon ezt előállítani nem lehet. Harmoniát kell teremteni az anyagi világ sokszor ellentmondónak látszó képei között és lelki tartalmat kell adni e rendszernek. A hangsúly a lelki tartalmon van. Ezért van az, hogy a legtöbb mély vallás tételeinek megfogalmazásánál kevésbé törődött a rationalis ellentmondásmentességgel, mint a lelki tartalom kifejezésével. A „Fizikai világ és szellemiség“ című előadásomban rámutattam arra, hogy a két világ közt ellentmondás nincsen. A látszólagos ellentmondások onnan származnak, hogy amint a „Hitigazság és tudományos igazság“¹ című előadásomban rövidesen kifejtettem, a szellemi és lelki jelenségek leírására használatos fogalmakat és képeket az anyag, tér, idő világából vesszük; azt mondhatnók, hogy azokat mindig csak hasonlatokkal tudjuk leírni. Ebből a leírási módból származnak a legtöbbször az ellentmondások. Azonban életünk sulypontja a lelkiekben van és épen ez a hivatása egy káténak, hogy irányt és keretet adjon a vágyó és tépelődő léleknek, és azt mintegy vezesse a belső fejlődés útján. Ezt az utat csak egyéni átélések és egyéni fejlődés útján lehet megérezni, látni és tételekbe foglalni.

Nem meggyőző egyes tételek reformraszorulásának vallás-paedagógiai megindokolása sem. A vallás-paedagógiát természetesen minden lelkész gyakorolja és minden vallásnak tanítói gyakorolják évezredek óta. Ez nem egyéb, mint tudatos rendezése bizonyos elveknek, szempontoknak és eljárási módozatoknak, melyeket valóban már régen, nyilván a káté megírásánál is alkalmaztak. A vallás-paedagógia nyilván nem megbízhatóbb tudomány, mint általában a paedagógia. Napjainkban szemünk előtt játszódik le a harcok egész sora a paedagógiai irányok között. A paedagógia sokszor egy egészen más irányu kérdésnek a függvénye és csak tisztán elvi vonatkozásaiban is végletek közt mozog, amint erről az utóbbi negyven év alatt saját szemünkkel is meggyőződhattünk. Ebből következik, hogy a vallás-paedógia lehet hasznos segédeszköz, de nem lehet bíró vallási kérdések előadási módjában. És azután lehet, hogy ugyanazt a vallás-paedagógiai elvet két ember másképen alkalmazza, mert ez az alkalmazás — mint minden paedagógiai elvnek alkalmazása — nem olyan egyértelmű, lévén ez is főképen szellemi természetű dolog. A felhozott példa,

---

¹ Keresztény Magvető. 1939.

hogy a régi káté mindjárt azt kérdi a konfirmandustól, hogy „mi a vallás“ nem feltétlenül helytelen vallás-paedagógiai szempontból. Ugyanis az a konfirmandus már 6—7 éves kora óta tanul vallást, illetőleg vallásos nevelésben részesül. A konfirmációnál most arról van szó, hogy az ő vallásos érzület-világát tudatosítsuk. A káté első kérdése, hogy mi a vallás, semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy jelezni akarja a növendéknek, hogy az egész könyvben a vallás lényegéről lesz szó. Ez a legtisztább didaktikai eljárás, amit követ minden könyv vagy az előszóban, vagy a bevezetésben, vagy valami más formában jelezvén és nagy vonalakban körülhatárolván, hogy mivel foglalkozik. Egy fizikai tankönyv is körülhatárolja előre, hogy milyen jelenségeket sorol a fizika körébe; a tulajdonképeni fizika azonban részleteiben csak ezután következik az egész könyvben. A káté is az első kérdésében csak jelzi, hogy milyen kérdésekkel foglalkozik majd, természetes, hogy az egész könyv tételenként részletezi azt, amit vallásnak nevez. A vallás-paedagógia bizonyára hasznos tudomány, mint minden paedagógia, de még fontosabb az igazi, született paedagógiai érzék. Csak vallás-paedagógiával senki nem lesz próféta, de próféták vallás-paedagógia nélkül is alkottak vallásokat és tanítottak népeket.

Bár védekezés van ellene, mégsem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy egy tulságos racionizálási törekvésről van szó, amit — mint kimutáltuk — eo ipso magával hoz a kollektív eljárás. Viszont tudatában kell lennünk annak, hogy a lelki kérdéseket csak ratioval nem oldhatjuk meg. Fordítva, ha átlátjuk bizonyos vallás-paedagógiai szempontoknak a fontosságát, azt mondhatjuk, hogy idők folyamán bizonyos képek csak didaktikai szempontokból jöttek létre. Pld. a hindu lélekvándorlásnak a közismerten egyszerű képe csak didaktikai forma az egyszerű hindu számára; a tudós brahminok a lélekvándorlás fogalmának egészen más és mélyebb értelmezést adnak. Épen ezért nem tartjuk szerencsésnek a lélekről vázolt felfogást sem.

Ennek megvilágítására legyen szabad egy nyári beszélgetésemet visszaidézni.

A vonaiban találkoztam egy igen intelligens, fiatal református lelkésszel. Véletlenül szó esik róla, hogy én unitárius vagyok és leolvasom az arcáról, hogy ez neki valami szokatlan. Mondom mosolyogva, hogy az unitáriusokat — tudom, — némelyek nem is tartják keresztényeknek, és bizonyára innen van a meglepetése.

Valóban nem tudom ennek az okát, — mondom, — eltekintve attól, hogy tételes, törvényes intézkedések vannak erről a kérdésről, tehát a felfogás törvénytelen és talán naivsága mellett gyűlölködő is akar lenni. Lelkész utitársam elmondja, hogy ennek oka valójában az, hogy az unitáriusok nem hiszik a szentháromságot. Ezt a megokolást én most hallottam először és körülbelül így folytattam: Szóval egy egyszerű dogmáról van szó és ezen mulik az egész keresztény vagy nem keresztény volta valakinek. Jó, ez egy álláspont. De ezzel szemben lehet a következő álláspont is: Ha magunk körülnézünk és megfigyeljük egész életünket, emberek élhetnek együtt, működhetnek stb. anélkül, hogy egymás felekezeti hovatartozásáról tudnának, egymást megértik, de nemcsak hogy megértik, hanem semmi különbséget egymáson felfedezni nem tudnak, reformátusok, katolikusok, unitáriusok, evangélikusok stb., amint ezt a köznapi tapasztalat százszor és százszor bizonyítja. Gondolkodásunk, érzélemlágunk ugyanaz és ebben van kereszténységünk. Hogy ez így van, az rögtön kiténik, ha egy hinduval kerülünk együvé; annak más a lelki és gondolatvilága. Most tovább megyek. Az unitáriusok szent könyve a Biblia. Ugyanaz a Biblia, ami az egész kereszténység alapja. Viszont a kereszténységen belül a történelmi idők folyamán sok felekezet volt és van, tehát a sok felekezet hozzátartozik a kereszténységhez. Tehát kérdés, hogy jogos-e egyetlenegy részletdogmához fűzni a keresztény vagy nem keresztény mivoltot.

— Ettől azonban eltekintve, a szentháromság tana nem egy objektív megállapítás, aminek elfogadása valami értelmi vagy etikai absurdumhoz vezetne, hanem — természettudományos kifejezéssel élve — elmélet. A vallások történetében igen gyakran előforduló jelenség. Mint tannak — vagy profánabban kifejezve, elméletnek — megvan a maga feladata és célja. És ez a cél lényegében didaktikai. Én mint unitárius elismerem, hogy nagy didaktikai előny van abban, hogy ha a szentháromság fogalmában benne van, egyszerre az egyetlen isten az atya, a fiuisten és a szentlélek-isten, az istentől származó, de saját, belső átlételeink által mindnyájunk előtt ismert fogalom és kép. Ebben benne van röviden kifejezve származásunk és közvetlen kapcsolatunk Istennel, benne van a fiui kötelességünk Isten iránt és benne van, hogy atyai gondoskodás történik felettünk. Ez a didaktikai érték ebben a tanban felbecsülhetetlen. Ezzel szemben, miután a kifeje-

zések a tér, idő és szemléleleiből vannak véve, és mivel főképen szemléletesen gondolkodó átlagember kevésbé tud betűszerinti értelmet és symbolikus vagy eszmei tartalmat megkülönböztetni, bizonyos ellentmondások is származnak. Ugyanis az egy és három egyenlősége a szemléletesen gondolkodó ember előtt legyőzhetetlen akadály. Azután, miután az istenfogalomban a mindenhatóság bennfoglaltatik, tehát az atya-isten mindent kimerít, viszont a fiu-isten is, mivel isten, szükségképen ki kell, hogy merítsen mindent, és így kérdés, hogy hogyan lehet megkülönböztetni őket; vagy ha megkülönböztetjük, akkor szükségképen a mindenhatóságban és -tudóságban van különbség és ha ez megvan, akkor már egyik nem is lehet mindenható és -tudó. Tehát az egyszerű gondolkodás számára legyőzhetetlen ellentmondásokkal találkozunk. Azt lehet mondani tehát, hogy az egyik hitforma didaktikailag fontosabbnak tartja az eszmei tartalmat, a másik ugyancsak didaktikailag el akar kerülni egy épen az egyszerű embernél fellépő, megoldhatatlan ellentmondást. Dávid Ferenc követte az utóbbi álláspontot; így a Jézus Krisztus szükségszerűen közelebb jött hozzánk, a szentlélek is közvetlenebb kapcsolatot nyert lelkünkkel és ezáltal az egyéni átélésnek és elmélyülésnek közvetlenebb tere van. Mindkét irányban a vallásos nevelés feladata, hogy a lelkeket átsegítse azokon a nehézségeken, melyek elkerülhetetlenek abból a tényből, hogy lelki és szellemi igazságokat is csak tér-idő és és anyagszerű fogalmakkal — képekkel, szavakkal — tudunk kifejezni.

Lelkész utitársam figyelemmel hallgatta ezt a fejtegetést és elismerte, hogy bár nem teológiai izű, mégis van benne meggondolandó. Azonban közbevetette, hogy az egyszerűbb fogalmazásnál fennáll az a veszély, hogy könnyen elvész az eszmei tartalom. Ez természetesen igaz, de viszont bizonyítja a történelem, hogy ugyanez megtörtént a másik oldalon is, sőt a betűszerinti értelmezés forrásává vált sajnálatos hangulatoknak.

A káté feladata tehát olyan fogalmazást adni, ami ellentmondásmentes, de emellett az eszmei szárnyalásnak olyan utat és lehetőséget mutat, ami a hívő ifju lelket emeli és amelyen ő lelkét mindig közelítheti a jézusi magasságok felé. Ez az emberi lélek nemesítésének módja, de egyszerismind az élet harcára való nevelés is, ha a lélek a reális élet mellett egy ideális élet lehetőségét látja maga előtt vezetőként; sőt, ha érzi, hogy az élet igazi

igazsága és igazi hatalmai ebben a nem kézzelfogható lélformában — a lélek mélyén — vannak.

Sajnos, a káté reformja körüli tárgyalásokban ezek a szempontok nem látszanak kidomborodni. Ezzel szemben szó van sok természettudományi szempontról. A lényeges kérdésekben ezekkel nem lehet sokra menni, mert ezek fogalmilag nem a hit területéhez tartoznak. Természetesen a régi írásokat lehet ezekkel korrigálni, mert valaha csak egy tudomány volt, a hitbeli írástudók tudománya és ez természetesen mindent felölelt és hitbelileg alkalmazta a tapasztalatait. Ma, a szaktudományok korában ez megváltozott. A feladat tehát helyes, hogy materiális vonatkozású dolgokra megkapjuk a korrekciókat, de viszont nagyon egyoldalú eljárás lenne a lelki élet területét is ebbe belevonni. Épen ezért polgári álláspontból nézve hiányosnak látom a szentlélekről és a Jézus Krisztusról vázolt felfogást. Lehet, hogy egyénileg ezzel sokan megelégednek, de nem elégedhetik meg vele az unitárizmus. A helyzet itt is ugyanaz, mint minden más téren. Vannak művészi lelkek, akik lyrában, drámában vagy epikában élik meg a valóságot és vannak matematikai lelkek, akik a kvantitásban és a logikában fogják fel a világ értelmét és vannak lelkek, akik a kézzelfogható substantiának kimeríthetetlen törvényszerűségében látják a világ lényegét. Ezzel szemben vannak egyesek, akik a lelki igazságokban, az egész világ felett elömlő isteni gondoskodásban és szeretetben látják a világ végső lényegét és ennek felismerésében találják meg a maguk megnyugtató helyét a világban. A különféle irányokat egymással helyettesíteni nem lehet és nem is történik ilyen törekvés; csupán a történelmi időkben egyházi részről volt harc a természettudományok ellen. Azonban ma már ez is túlhaladott álláspont; épen ezért sajnálatos volna, ha ilyen fogalmi félreértésekből túl racionális törekvések jutnának érvényre ott, ahol eo ipso nincsen helyük.

Ilyenre mutat pld. az a kifejezés, hogy Isten az emberbe élő lelket lehelt s ugyanakkor Istennél is maradt és még bőven maradt ebből a lélekből. Ez merő materializálás. Egészen köznapi tapasztalatok mutatják, hogy nem literátus emberek is tudják: hogy lelki és érzelmi dolgokra nem lehet a kvantitás szempontját alkalmazni. Egy anya, akinek tíz gyermeke van, egyenlő vagyoni viszonyok mellett bizonyára vagyonának tizedrészét hagyja egy gyermekére, de ki merné mondani, hogy szeretetének is csak tized-

katé reformja
felfogás
a káté reformja

részeivel veszi vagy veheti őket körül. Visszatérve a fogalmi zavarokra, talán még megemlíthetjük, hogy más területen is történnék tulkapások, pld. néha irodalmi kritikusok fontosabbnak tartják az ő elméleteiket a költészetnél és próbálják előírni, hogy milyen legyen az irodalmi alkotás; azért az irodalmat mégis az írók teremtették és teremtik meg. Ép így, ha vannak racionális természetek és ezek létjogosultsága ellen nemcsak hogy senki szót nem emel, hanem a racionális tudományokban ezeknek végtelen nagy működési teret is nyújt a mai élet. Viszont a mai élet az ő rendszeressége folytán elvárja, hogy ezek az ő területükön működjenek, mert ellenkező esetben csak ártnak. Én azt hiszem, hogy ezen a megfontoláson még az Amerikára való hivatkozás sem segít. Hogy Amerikában az egész éle tulnyomóan racionális elvek szerint alakult, az közismert tény. De hogy ennek a létformának kizárólagossága volna, azt valószínűleg maguk a jobb amerikai koponyák sem mondják. Ez az irányzat következik Amerika történeti és gazdasági helyzetéből. Viszont jószemű megfigyelők látják, hogy az anyagi erők uralkodása után Amerikában is bontakozóban van a tisztultabb lélek.

Épen ezért Dávid Ferenc földjén még tovább lehet ápolni az ő nagy és nemes lelkének virágait, mert lehet remélni, hogy ezekből jó kertész tud olyan magot érlelni, amivel még egyszer meg lehet majd termékenyíteni az amerikai irtást.

Dr. Gyulai Zoltán.

2.

Egységes teológiai nevelést!

Egyházi lapjainkban az utóbbi időben több értékes cikket olvastam az új unitárius káté szükségességéről és tervezetéről. Amennyire örülni tudok annak láttán, hogy unitárius életünk végre kimozdult hosszú pangási időszakából s az unitárius szellemet jellemző s egyben kötelező éberséggel vizsgálja a fejlődés vonalát, épen annyira lehangolt az a sokszor egymásnak teljesen ellentmondó felfogás, amelyet papjaink részéről e téma tárgyalásánál tapasztaltam.

Félreértések elkerülése végett már most ki kell jelentenem, hogy ez a dolgozat korán sem akar teológiai nevelésünk *birdlata*

lenni. A szigorú önkritika mindig visszatartott attól, hogy számomra idegen területen mozogjak és kevésbé ismert dolgokban bírálatot mondjak. De a tárgyalt kérdéssel kapcsolatban annyi tapasztalatra és megfigyelésre tettem szert, hogy unitárius közösségünk érdekében szükségesnek tartom ezeknek a nyilvánosság előtt való tárgyalását.

Talán hasznos lesz, ha a szakemberek vitájába bekapcsolódik egy laikus hívő véleménye is.

Az új káté tervével foglalkozó egyik cikkből olvasom, hogy a régi kátét már csak azért is meg kell reformálni, mert abban idők folyamán minden pap „saját tetszése szerint kihuzogatott és módosított valamit“. Itt látom megbujva unitárius papnevelésünknek egyik óriási hibáját s egyben egyházzervezetünk fogyatékoságát.

Mint rendszerető és alapos ember nehezen tudom megérteni, hogy egyforma nevelésben részesített, egyazon világnézetet valló lelkészek, a lényegét illetően miért „javitanak“ olyannyira egymástól eltérően? Meggondolkoztató, hogy a hosszú idő óta működő teológiai akadémia nem tudott kialakítani — legalább a kardinális tételeket felölelő — egységes szellemet!

Hallani vélem a választ: a cikkíró elfelejti azt a fontos körülményt, hogy épen az unitárizmus követeli meg a szabadabb szellemben való nevelést, ami által tág teret és lehetőséget nyújt papjainak az egyéni gondolkozásra. Ha a hivatalos papnevelő intézetünknek valóban ez volna az álláspontja, akkor ezt az irányzatot *a mai formájában* legalább is tulzottnak kell mondanom.

Teljes mértékben elismerem annak a szükségességét, hogy az unitárius szellemnek mindig rugalmasnak kell maradnia és állandóan fel kell készülnie arra, hogy meglássa a fejlődési lehetőségeket s a már kétségtelen eredmények beillesztésével formálja a gondolkodást. De ezt a célt nem az egyénieskedő papok tevékenységén keresztül érheti el, hanem egy állandó irányító szervnek: a teológiának korszerű, tudományos és egységesen irányított működésével. Ha a teológia ezt a szerepét eddig az egymástól távol élő papjainak engedte volna át, nem járt el helyesen. Az egyedek (legyenek azok külön-külön bármilyen kiválóak is) nem alkalmasak arra, hogy tizezreket érintő kérdésekben irányítólag állást foglaljanak. Sok papunk külföldi tanulmányutja révén is sokszor idegen eszmeáramlat hatása alá kerülhet, amely az ő

egyéni magatartását lényegesen módosítja, esetleg meg is változtathatja. Lehetetlen volna elképzelni, hogy egyik-másik ilyen szellemi nevelőnk hivatalos funkciója közben az ő új felfogását próbálná magyarázni és átültetni, felhasználva azt a lehetőséget, amelyet az unitárizmus szabadsága nyújt neki.

Azzal a szabadsággal, amelyet az unitárius szellem megkíván s amely egyenesen éltető eleme vallásunknak, csak az a legfőbb testület élhet, amely sohasem egyesek véleményének a kifejezője, hanem komoly szaktudással és kellő bölcsességgel rendelkező vezetők közül alakult irányító szerv. Feltétlenül kell lenni egyházi életünkben s elsősorban a papnevelés terén egy olyan állandó testületnek, amely összeállításánál fogva alkalmas arra, hogy egyfelől a haladást szolgálja, másfelől mértékadó irányítást végezzen. Csak egy ilyen, hivatása magaslatán álló szervezet képes arra, hogy a fejlődés során egymásután felbukkanó eszmeáramlatok értékét elbírálja s meg tudja állapítani az időt és módot, amikor és ahogyan változtatni kell régebbi felfogásunkon.

Az eddigi tapasztalatokból arra lehet következtetni, hogy ez az egységes szellemet sugárzó irányító szerv eddig nem volt meg, vagy ha igen, nem tudta betölteni hivatását.

Hogy állításomat igazoljam, rá kell mutatnom egy pár olyan jelenségre, amely teljesen rávilágít a központi irányítás nélküli nevelés hibáira.

Először a külsőségekkel foglalkozom.

Az olyan unitárius hívőnek, aki több templomunkban vett részt istentiszteleten, feltűnhetett, hogy a Miatyánkot papjaink nem azonos szöveggel imádkozzák. Erre is azt mondhatná valaki, hogy egy-két szónak jelentéktelen módosítása, esetleges elhagyása vagy hozzátevése nem változtat a lényegen. Lehet. De egyenesen bántó az a jelenség, hogy ugyanabban az intézetben végzett papok ennyire összehangtalanul működnek.

Szórványosan bár, de olyan prédikátort is lehet látni, aki nagyobbrészt olvassa beszédjét. El tudok képzelni bizonyos alkalmakat, amikor erre szükség lehet, de fájlálnám, ha ebből a gyakorlatból általános szokás lenne. Ne utánozzuk az angolokat. Az angol nyelv amugy sem a Cicerók nyelve, de a magyar nyelv hatalmas kifejező skálája egyenesen megkívánja a szónoklást. Az olvasott szöveg, még ha egyébként értékes is, mégis *csak előadás* és sohasem lehet olyan hatást elérni vele, mint a szabad szónok-

lattal. Ezt mi, hallgatók jobban meg tudjuk bírálni, mint az előadók.

Most rátérek a sokkal fontosabb tartalmi kifogásokra. Itt leginkább szembetűnő az egységes szellemi irányítás hiánya.

Papjainkat két táborra lehet osztani: Az egyik csoporthoz tartoznak a hagyománytisztelők. Ezek az ősi *erdélyi* unitárizmus neveltjei. Mondanivalójuk mindig visszhangra talál a hívek lelkében. Magatartásuk és működésük mindig meg tudja éreztetni az unitárizmus iratlan lényegét.

A másik táborba tartoznak az idegen hatások alatt álló lelkészek. Rendszerint ezek között, a különben kifogástalanul művelt papok között lehet megtalálni az új, de nekünk idegen utakon járókat. Az egyénieskedésnek itt nagyon sok példáját szemlélhetjük. Hallottam olyan prédikációt, amelyben a szónok mindvégig kinosan kerülte Jézus nevének a kiejtését. Egy másik papnak sikerült úgy formálni gondolatait, hogy beszéde alatt egyszer sem ejtette ki Isten nevét. És a teljesség kedvéért beszámolhatok olyan szószéki szolgálatról is, ahol a moderneskedés úgy az imából, mint a beszédből száműzte Istent is, Jézust is.

Az ilyen beszédek hallatára először csodálkoztam, hát így is lehet *keresztény vallásos* szertartást végezni? Azután elszomorodtam: ha ezek a tiszteletes urak tudták volna, hogy a szándékolt építés helyett milyen rombolást végeztek, azt hiszem, megdöbbenek volna.

Fiatalabb papi nemzedékünk szellemisségén lehetetlen fel nem fedezni a tévesen értelmezett humanista irányzat bélyegét. Egyébként, mint érdekességet említem meg, hogy amíg a tizenkilencedik századbéli racionalizmus a maga idejében termékenyítőleg hatott az unitárizmusra, addig a huszadik századbéli vallásos humanizmus napjainkban inkább rombol.

Sietek kijelenteni, hogy helyesnek, szükségesnek és fontosnak tartom, ha egy-egy világot átjáró eszmeáramlat zuhanyát átengedjük szellemi valónkon. Felfrissít, ösztönöz, horizontot tágit, *de csak akkor, ha kritikával tudjuk fogni.*

Humanista vonás unitárius gondolkodásunkban pl. az ember kihangsúlyozása. „Nem Isten ellen, hanem az emberért“, mondják a humanisták. Ugy érzem, ebben a felfogásban szükségszerűen benne van annak a ténynek a hallgatólagos elismerése, hogy amíg az emberrel törődünk, az Istennek kissé hátat fordítunk. Szerintem

sokkal eredményesebben lehet szolgálni az ember javát, ha állandóan Istennel végezzük ezt a munkát. Különbözik is: az embert magát különválasztani, s ügyét tisztán a földi adottságok között szolgálni, olyan kísérlet, mint amikor mesterségesen előállított tengervízben akarok halakat nevelni. A kémianak szép sikere lehet ez, csak az a baj, hogy a halak elpusztulnak benne.

„Az emberiség saját magát kell, hogy megváltsa“, mondja egy másik humanista jelmondat. Ó, be szép szavak! Nem vitázom afelől, hogy az ember vállalni tudja-e ezt a gyönyörű feladatot, csak egy tényt szögezlek le: az ember sokkal elesettebb, nyomorultabb és tehetetlenebb, mint amilyennek általában látjuk és gondoljuk. Ha az embert leszakítjuk a nagy világmindenséget átható és életető isteni erőcentrumról, olyan szálnalmas féreg lesz egyedülvalóságában, hogy ebben az állapotában a megváltás gondolata legfeljebb erőtlen frázisokig ér el.

És itt kell rámutatnom a humanista mozgalom főhibájára: A humanista közömbös a világegyetemmel való lelki viszonyunkat illetően. Őt csak az *emberi jó* szolgálata érdekli. Ahogy egy angol író mondja: „ez a felfogás dogmatikus hitetlenségbe esik.“

Végül idézem a humanisták egyos kijelentését: „valaki csak olyan mértékben lehet humanista, amilyen mértékben elnötte teizmusát.“ El tudom képzelni, hogy a szabad gondolkodáshoz szokott unitárius teológusra nagy hatással van az ilyen frázis. S talán ezzel lehet magyarázni, hogy papjaink közül egyesek, tulságosan mohón merítették ezekből a forrásokból.

A humanizmus, mint az emberi szellem hajtása, bizonyos vonatkozásban kétségtelenül elismerést érdemel. De ez a mozgalom önmagában csak egy része az emberi szellem teljesítményeinek, s nagyon sekély és nagyon elégtelen arra, hogy az univerzális egységű komoly istenhitet pótolja.

Ez alkalommal nem a humanizmus boncolgatása a célom, csupán karakterisztikus vonásait mutattam be, annak szemléltetésére, hogy mennyire óvatosan kell kezelni papjainknak a különböző eszmék tanait.

Az unitarizmusnak, mint keresztény vallásnak, örökértékű alappillérei vannak. Ne tévesszük szem elől, hogy nekünk minden időben ezekre az alapokra kell építeni. Ne az alapokról térjünk le, hanem erre helyezkedve munkálkodjunk, s töltsük be dicsőséges hivatásunkat,

Teológiánktól azt kérjük és várjuk, hogy neveltjeit, olyan erős és egységes szellemiséggel bocsássa utjukra, hogy a néha felbukkanó és az újság ingerével ható áramlatok ne sodorhassák el őket eredeti céljuktól. S főképp pedig arra legyenek képesek, hogy minden esetben megfelelő kritikát tudjanak gyakorolni.

Az új káté szerkesztőinek csak egy dologra hívjuk fel szíves figyelmét: bölcsen törekedjenek arra, hogy mind az ész, mind a lélek megtalálja kielégülését az új műben. S ha a mérleget nem tudnák egyensúlyba hozni, akkor az inkább a lélek javára bil-
lenjen . . .

Dr. Szabó István.

• K. A. utazása

3.

Hitelveink az utóbbi évtizedek alatt annyira megtisztultak, hogy ma már időszerű az újraszövegezésük. Tervezett Hitvallásunk első próbaszövege meg is jelent Simén Dániel teol. tanár tollából. Hitelvi szempontból csaknem teljesen egyetérttek szövegezővel. De próbaszövegeink között nagy különbség van. Ez természetes is. Hiszen, ha ketten vagy többen cselekszik ugyanazt, nem ugyanaz. Nem baj. Majd egy — legkitünőbb embereinkből — alakuló bizottság a sokféleségből egységet alkot. A kritika rostjával kiválogatja a legértékesebb szövegrészeket s a szükséges javítások, simítások elvégzése után a lehető legegyszerűbb és legvilágosabb formába önti azokat.

Hitvallásunkat a következőképen szövegezném meg:

1. „Hiszek egy Istenben, gondviselő Atyánkban, az egész világ teremtőjében.“ Népünk ajkáról sohasem hallottam az alkotó, de a teremtő szót igen gyakran. Népdalainkban, templomi énekszövegeinkben és a Bibliában többször fordul elő a teremtő, mint az alkotó szó. (L. Simén D. szövegét.)

2. „Hiszek az emberben, Isten gyermekében, az összes emberek testvériségében.“ Isten atyaságának fogalmából logikusan következik, hogy mindnyájan Isten gyermekei s így egymásnak testvérei vagyunk.

3. „Hiszek Jézusban, a hit- és erkölcsi igazságok legnagyobb tanítójában, a tökéletes élet és jócselekedetek példaadójában.“ Jézust tanítványai leggyakrabban mesternek szólították. Valóban utólérhetetlen mester volt a tanításban. Örökszép hasonlataival, példaza-

taival a legelvontabb eszméket is megfoghatóvá tudta tenni hallgatói számára. Tökéletes élete áldásos hatással volt tanítványaira. Jó cselekedeteivel szívesen szolgálta embertársait. Nemes önérettel mondhatta: „Példát adtam nektek, hogy amint én cselekedtem veletek, ti is azonképen cselekedjétek.“

4. „Hiszek a szentlélekben, Istennek reánk való közvetlen hatásában“. (Dr. Varga Béla.) Ennél rövidebb, világosabb és szabatosabb értelmezését a szentléleknek senkinél sem láttam. Minden változtatás nélkül fölvehető új Hitvallásunkba.

Lelkészeink és teológiai tanáraink között többen vannak, kik egyszersmindenkorra le akarnak számolni a szentlélekkel. A „szent“ szó törlését kívánják s csak a „lélek“ szót tartanak meg. Nekem nincs kifogásom a szent szónak a lélek szóval kapcsolatos használata ellen. Mert a szent szó, mint jelző, a lélek fogalmának határozott és tiszta értelmet ad s értékét nagyban fokozza. Hiszen a maga igazi jelentésében a tökéletes erkölcsi tisztaság értékmérője. Nagy becsét bizonyítja az is, hogy legtöbbször Isten nevével kapcsolatosan fordul elő.

Véleményem szerint a lélek szónak magára, minden közelebbi meghatározás nélkül való használata könnyen zavart támaszthat nemcsak konfirmáló növendékeink zsenge elméjében, hanem az értelmileg fejlett, jól képzett emberek hitfelfogásában is. Erre mutat két rövid közlemény, melyek a Keresztény Magvetőben jelentek meg. Simén Dániel ezt mondja: „Hiszek a lélek isteni hivatásában“. E mondatban határozottan megállapítható, hogy emberi lélekről van szó, amelynek isteni hivatása van. Közvetlenül így folytatja: (Hiszek a lélek) „jóra, igazságra és szeretetre vezérlő erejében“. Ez lényegében ugyanaz, mint amit Ferencz Józsefről mond a szentlélekről szóló értelmezésében. Tehát e rész egy felsőbb „vezérlő erőt“ juttat eszünkbe. Egyébként nyelvi alapon is bizonyíthatom, hogy annak a léleknek, amelynek „vezérlő“ ereje van, rajtunk kívül valónak kell lennie. Mert a „vezérel“ ige, melyből a vezérlő szó alakult, külső cselekvést jelent. Eszerint egy bátor százados vezérelheti századát a csatátéren, a turistavezető a természetjárókat ismeretlen tájakon, a jó apa gyermekét a becsület útján, de a bennem lakó lélek nem vezérelhet engem. Az én lelkem csak indíthat, ösztönözhet engem „jóra, igazságra és szeretetre“, de „vezérlő erejében“ nem hiszek.

Ütő Lajos esperes így szól: „A lélek termékeny talajban ma-

radandóbb s eredményesebb munkát végez, mint a prófétákban, Jézusban s az apostolokban.“ Dehát mi is tulajdonképpen az a termékeny talaj? Humusra csak nem gondolhatok. Valószínű, hogy fogékony emberi lelket ért alatta érdemes szerzőnk. Ha így van, akkor Jézus lelke nem volt kiválóan termékeny talaj, mert más szerencsésebb és termékenyebb talajokban maradandóbb és eredményesebb munkát végezhet a lélek (szerző szerint), mint amilyent Jézusban végzett hajdan. Ez enyhén szólva tulzolt és mérész állítás. Hogy azután az eredményekben gazdag lélek milyen rangu (emberi-e, isteni e, vagy talán maga Isten?) a lelkek nagy birodalmában, nem sikerült határozottan megállapítanom. Lám, milyen zavart okozhat hitfelfogásunkban a „szent“ jelzőtől megfosztott lélek. Ellenben a szentlélek oly határozott jellegű fogalom, amely minden félreértést kizár. Használjuk csak nyugodtan ezután is. Sőt használnunk is kell mindaddig, amíg ki nem törlik a Bibliából. Mert kétségtelenül károsan hatna hitéletünkre, ha hivatásunk abba a kínos helyzetbe kerülne, hogy más dolgokról prédikáljanak nekik a szószékről, mint amikről a Bibliában saját szemükkel győződtek meg. De ettől eltekintve, egymagáért a pünköst ünnepéért is érdemes ragaszkodnunk a szentlélekhez. Dr. Fikker teol. tanár szerint „a pünköst szépen megünnepelhető, mint az első keresztény gyülekezet megalapításának ünnepe.“ Igaz, így is lehet. Csakhogy az első keresztény gyülekezet megalakulásának száraz ténye sohasem pótolhatja azt a csodásan nagyszerű pünkösti eseményt, amikor az apostolok betelve szentlélekkel, ihletett ajakkal, kettős tüzzel „szólják Istennek nagyságos dolgait.“ Különbben is a két esemény annyira összetartozik, hogy egyiket a másiktól elválasztani nem lehet. A lelkeket följújtó, sziveket szent mámmal betöltő csodás esemény közvetlen oka volt a gyülekezet megalakulásának.

Ugyancsak Dr. Fikker mondja: „mi unitáriusok az esztendő 365 napját le tudjuk élni, a vasárnapokat és a papokat is beleértve, sőt a püspökünket is anélkül, hogy a szentlélekre szükségünk volna“. Én tisztelem mindenkinek az egyéni véleményét, ha az közvetlen tapasztaláson és meggyőződésen alapszik. De határozottan tagadom, hogy bárkinek is joga volna mások nevében, mások vallásos-szükségleteiről véleményt nyilvánítani.

Honnan tudja azt Dr. Fikker, hogy az unitárius papoknak és püspöknek nincs szükségük a szentlélekre. Lelki szükségünkre

egyedül a mindentudó Isten tudhatja, ember nem tekinthet bele embertársai lelkének rejtett mélységeibe. Lehet, hogy Dr. Fikkernek nincs szüksége a szentlélekre, mert nem hiszen benne. De, aki hiszen a szentlélekben, annak szüksége is van a szentlélek sugalló, ihlető hatására éppen úgy, mint ahogyan az Istenben hívőknek szüksége van az isteni gondviselésre.

5. „Hiszek az unitárius egyház hit- és jellem-nevelő munkájában“. Egyházunk legfőbb feladatát a nevelésben látom. A küldetés szót mellőzném. Mert e szó jelentése népünk előtt ismeretlen. (L. Simén Dániel szöveg.).

6. „Hiszek bűneink megbocsátásában.“ E rövid mondat magában foglalja bűneinknek mind Isten, mind embertársaink által való megbocsátását. Habár a megbocsátás fogalma föltételezi a bűnöket, vétkeket, mégis szükségesnek láttam a „bűneink“ szó nyílt alkalmazását, mert így a szöveg teljesebb és könnyebben érthető. Maga Jézus sem hallgatja el a vétkeket, midőn megbocsátásról beszél. „Ha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsátja nektek is a ti mennyei Atyátok.“ (L. Simén D. szövegét.).

7. „Hiszem az örökéletet.“

Simén Dániel teol. tanárnak legfőbb érdeme uttörő munkájában, hogy az embert és unitárius egyházunkat is fölvette próbaszövegébe. Szívesen követtem példáját. Egyebekben is irányító hatással volt reám. Hálás köszönet érte. *Kelemen Árpád.*

4.

Simén Dánieltől megjelent „Szeljegyzetek Hiszekegyünk reformjához“ c. közleményre s a szerkesztő által tett ama megjegyzésre, hogy újabb tárgyilagos hozzászólást szívesen fogad, — vettem magamnak azt a bátorságot, hogy ezen tényleg nagyfontosságú kérdéshez én is hozzászóljak. Igaz — úgy érzem magamat, mint hajdan Dávid, a kis pásztorfiu, a jól felfegyverezett Goliáttal szemben. Nem vagyok felfegyverkezve a külföldi akadémiák mély tudományával, a bölcsészet magasan röpködő eszméivel, a doktórátus mögött felhalmozott tudással, de mégis valami azt sugalja nekem, mondjam el egyszerű szavakban s lehető legrövidebben e kérdésre vonatkozó nézetimet.

Küszöbön áll az Unitárius Kátének át-, vagy újja dolgozása, ami tényleg egyike egyházunkban a legsürgősebb feladatok megoldásának. Szerény véleményem az, hogy mindenek előtt a „Hiszekegy“-gyel kell tisztába jönni, azt kell megalkotni a mai kor felfogása szerint. Minden épületnek biztonsága az alapzat minőségétől függ. Egyházunk alapja a „Hiszekegy.“ Ennek minősége biztosítja az egyház, a vallás fennállását. Ezen kell felépüljön a vallás az egyes lelkekben s ezen kell működjön a vallás a nagy közösségben. De meg kell álljuk helyünket nemcsak befelé, hanem kifelé is, ahonnan nem mindig a jóindulat teszi meg észrevételét működésünkre. Azért a mi hiszekegyünk olyan kell legyen, amely befelé erősít, hiven tükrözi vissza hitünk főelveit — kifelé pedig erős bátyafalat képez a támadások ellen.

Ezidőszert két új „Hiszekegy“ forma áll előttem, egyik a Simén Dániel, a Ker. Magvető 1939. évi 6-iki füzetének 261—263 oldalain, a másik a Dr. Fikker Jánosé a Káté tervezetében. A kettő egy közös szellemi alapon van felépítve s mégis sokban különbözik egymástól. Abban megegyeznek, hogy a keresztyén anyaszentegyházat és a szentlelket mindketten mellőzik.

Röviden megteszem észrevételeimet mindkettőre külön-külön.

I. *Simén Dániel féle hitvallás.*

1. „Hiszek egy Istenben, gondviselő Atyában, a nagyvilág alkotójában.“

A „mindenható“ jelzőt a „gondviselővel“ cseréli fel. Szerintem nem helyes, mert a mindenható nemcsak büntető, hanem szerető hatalmat is kifejez. A „mindenható“ jelző a legmegfelelőbb s azt mással helyettesíteni nem szükség. A „gondviselő“ a „mindenható“-nak csak egyik tulajdona. A „gondviselő“ jelző tehát nem foglal annyi értéket magában, mint a „mindenható.“

A „mennynek földnek teremtője“ helyett a „nagyvilág alkotójában“ kifejezést használja. A „nagy világot“ elfogadom, de az „alkotóját“ a „teremtője“ helyett soha-soha sem. Alkotok, alkotsz, alkot — de teremteni, csak az Isten tulajdona. Alkotó az ember, teremtő az Isten. Én mindig azokat a jelzőket akarom használni, amelyek a legtökéletesebben megvilágítják s megerősítik állításoimat. A „menny“ fogalmát én is elvetem, ezen már régen túl vagyunk. Ehez nem szükség bővebb magyarázat.

2. Hiszek az emberben, Isten fiában (gyermekében) és munkatársában.“

Ez egy új betoldás, mit ezen a helyen, ezen formájában nem tudok elfogadni. Azt hiszem én is, hogy az ember Istennek gyermeke s azt is, hogy munkatársa, de „hiszek az emberben“ ebben a kifejezésben az én lelkem nem tud kielégítést találni.

3. „Hiszek Jézusban az élet fejedelmében.“

Ez jó meghatározás, de mégis többre kell becsüljük azt a munkát, azt a nemes elhivatást, melyet ő végzett — betöltött ember-testvérei boldogítása érdekében. Mélyebben le kell szögezzük az ő lényét, életét s érdemes munkáját.

4. „Hiszek a lélek isteni hivatásában, jóra, igazságra és szeretetre vezérlő erejében.“ Helyes! Jól van — éppen csak a „szent“ jelző maradt el a lélek elől. Ez pedig el nem maradhat. A lélek isteni, amint S. D. is elismeri, ami isteni, az minden szent. De nemcsak azért. Én föltétlenül megkülönböztetem s bátran teszem oda a jóra vezérlő, a szép és nemes ügyért lelkesülő lélek-hez jelzőnek a „szent“ szót. Ettől a szent fogalomtól nem fosztanám meg a keresztény világ millióit — de meg vagyok győződve, hogy a „szent-léleknek“ hitünk szerinti fogalmát az unitárius hívek millióiból kiirtani erőszakkal sem lehetne.

5. „Hiszek az Unitárius Egyház örök küldetésében,“ tehát nem egy „keresztény anyaszentegyházban.“ Nem értem, hogy éppen mi, akik a Jézus tanításait fogadjuk el alapul, miért ne hinnők, hogy van egy láthatatlan egyház közösség — egység, melyben egyházépitő munkát fejtettek ki az apostolok, a reformátorok. „A láthatatlan egyház a Krisztus igaz tanítványainak egysége örök.“ (Ivan Reville-Ferencz József.) A keresztények mind egy nagy közösségnek tagjai s a láthatatlan közösségnek legmegfelelőbb neve „Keresztény anyaszentegyház,“ mely nagy közösségnek tagja a mi unitárius egyházunk is.

6. Hiszek az isteni és emberi megbocsátás (nem bűnbocsánat) felemelő és megnyugtató hatalmában. Ezen tételt nem tartom elfogadhatónak. A hiszekegyben hitről, hitformáról és nem erkölcsi törvényről van szó. Az emberi megbocsátás tisztán erkölcsi törvény. Az isteni megbocsátást sem igen értem, de igen is értem azt, hogy az Isten megbocsát a megtérő bűnösnek. Ha nem hiszünk bűnbocsánatot — akkor, mi lesz, a megtérő, a bűneit megbánó bűnös? Az ember a bűnnek súlya alól sohasem szabadulhat meg? Én az Istent Jónak! Kegyelmesnek hiszem s így azt is hiszem, hogy van bűnbocsánat.

7. „Hiszem az örök életet.“ Ez az egy tétel változatlan a régi szerint s ehhez nekem nincs szavam.

És végül hiszem, hogy Simén Dániel teológiai tanár barátom, valóban, amint ő írja is, csak „próba“ összefoglalásnak tekintí az ő „Hiszekegy“ formáját.

→ II. Szóljunk egész röviden a Dr. Fikker János teológiai dékán barátom „Hiszekegy“ formájához.

Az első tételben szinte megtudnék nyugodni, mert röviden szabatosan van összefoglalva, ami különben jellemzi az egész „Hiszekegy“ formáját. — Azonban én mégis a „mindenható“ jelzőt nem hagynám el s a „jót“ fölöslegesnek tartom.

A második: Hiszek Jézus tanításában stb. Ehhez már több szó fér. Nem fejezi ki elég mélyen a fogalmat, mit mi unitáriusok Jézusról hiszünk. Ezen tételnek második része: az imádság, szeretet stb. — szép, természetes is, hogy ezek felemelő erejében hiszünk, hogy ezáltal serkentsük az embert ezen erények gyakorlására, de én nem tartom föltétlen szükségesnek ezeket hitformába foglalni.

A harmadik: Hiszek az ember lelke értékében stb. Azt hiszem ezt is fölösleges hitformába foglalni.

A negyedik: Hiszek Isten országáért munkáló unitárius egyházam hivatásában — ha nem a „keresztény anyaszentegyház“ helyét ölténé be, ezt így elfogadnám.

Az ötödik: Hiszem bűneim bocsánatát — úgy ebben, mint a negyedik tételnél — én nem az első személyt, egyházam, bűneim — használnám, hanem az Unitárius Egyház és a bűnöknek vagy a bűnnek bocsánatát.

→ Most pedig ide írtatom az általam összeállított hitformát:

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, a nagy minden-ség teremtetőjében és bölcs gondviselőjében.

Hiszem a Jézust, mint Istennek legnagyobb prófétáját és az emberiség legkiválóbb tanítómesterét.

Hiszem az emberben működő isteni szent lelket, annak jóra, igazságra és szeretetre vezérlő erejét.

Hiszem a keresztény anyaszentegyházat s ebben az Unitárius Egyház örök becsű működését.

Hiszem, hogy az Isten megbocsátja a hibáit, bűneit megbánó embernek.

Hiszem az ember magasabb hivatását és

Hiszem az örökéletet. Ámen.

A belső tartalomra, a külső formára, a hangzatos előadás lehetőségére, igyekeztem nagy gondot fordítani. Nem hirtelen elhatározás, de sok töprengés és mély megfontolás alapján jutottam odáig, hogy ezen hitformát összeállítottam s a nyilvánosság elé tártam.

Hogy „a keresztény anyaszentegyházat, a szent lelket és a bűnbocsánatot“ kihagyjuk hitformánkból, ezt egyházunk elleni ^{reue. jelt!} mérenyületnek tartom úgy befelé, mint kifelé. Ügyelni kell, szem előtt kell tartani az ujitásnál, a haladásnál eme bölcs mondást: „Ami régi, az nem mindig rossz, s ami új, az nem mindig jó.“ (Vári). A következő figyelmeztetés sem utolsó, melyet Jakab Elek irt Ferencz József püspöknek az Unitárius Káté új kiadásának előkészítésekor: „Dolgozz, dolgozz! de a kéreg tágításán a természetes lassu munkássági mértéket tartsd meg. Értesz! Ugrani nem jó. Kanállal adni be a bölcsességet s kivált a teológiai hitigazságot az embereknek nem egészséges, mert te fungens, aktiv pap vagy, nem mint Simén, csak teológus. Tágíts minden kiadásnál, de csak az olyanokon, melyekről, hogy az elmék teljesen el vannak készülve, meg leszel tisztán győződve.“

Most bizony nemcsak kanállal, hanem még nagyobb adagokban kell beadnunk a káté átdolgozása alkalmával a híveknek a hitigazságokat, mert a Káté átszervezésével évtizedeket késtünk. Ez nem azt jelenti, hogy csak most ismertük fel annak szükségességét, mert ezt éreztük, láttuk nem egy vagy két évtizeddel előbb, hanem már azelőtt is, de a kivitelre az idők nem voltak alkalmasak. Most már, ha hozzáfogtunk — alapos munkát kell végeztünk, de ismétlem, óvatosan s elsősorban s mindenek felett az erdélyrészi s általában az európai légkörben élő ősi unitárius hiteszméket foglaljuk bele hitformánk és káténk keretébe.

Nagy Béla.

5.

„Semper reformari...“ ez az eklézsiára általánosan kötelező szabály a mi egyházunkban vezető elv volt mindig többé-kevésbé — s hovatovább mindinkább azzá lesz.

Mondhatjuk úgy is, hogy vallásunk szelleméből foly, amelynek jelszava: „Mindeneket megpróbáljatok s ami jó, azt megtartátok.“

Az egyházpolitikai — személyi és tárgyi — reformokon úgy, ahogy, egyelőre túl vagyunk.

Téves volna azonban azt hinni, hogy csak ez a fontos. Sőt! azt is, hogy ez volna a fontosabb.

Nem csak személyek, hanem elvek is kormányozzák az egyházat s egyben az egyházat vezető egyéneket is. Ezt fejezi ki kátenk ezen sarkalatos megállapítása is: „Jézus Krisztus az egyházat az ő tanai által vezeti...”

Ily látószögből nézve a dolgot, mind a Káté, mind a „Hiszekegy...” fontossága elvitathatatlan.

De éppen ezért nem tűri meg az elhirtelenkedést sem. (Ezeknek reformja nem analogizálható szervezeti törvényünk szinte évenként történő — igen gyakran ötletszerűen, nem egyszer az újítási készség túltengéséből történő — agyonreformálásával).

Nézzük most már, hogy a „Hiszekegy” reformálását mik tehetik és teszik szükségessé?

Felfogásom szerint két dolog. T. i., hogy a jelenlegi vagy nem azt fejezi ki, amit kellene, vagy nem úgy fejezi ki. Vagy mást mond, mint amit kellene s nem fedi a Jézus helyesen értelmezett szellemében tisztult és haladott felfogást; vagy esetleg többet vagy kevesebbet mond a kelleténél.

Szabályként tehát — megítélésem szerint — a módosításnál ez állhat: A századok rostáján maig véglegesen kialakult — s a jézusi szellemmel való teljes azonosság jegyében megtisztult — unitárius keresztény hitfelfogást kell annak visszatükröznie a lehető legtömörebben és egyben közérthetően.

A másik vezető elv, amelyet í't szintén szem előtt kell tartani, annyira önként értetődő, hogy ezt csak a minden áron reformálók felületessége hagyhatná figyelmen kívül. S ez pedig az, hogy a történelmi alapot egyszerűen lekicsinyelni, vagy éppen semmibe venni sem nem szabad, sem nem helyes, sem nem illő. Ez nem csak kegyelet, de — és főként — státusz-rezon kérdése.

De éppen oly természetes, hogy annyira ragaszkodni sem szabad ahhoz, hogy a Jézus szellemében való haladás és fejlődés jogos igényei kielégülést ne találjanak e miatt.

Szinte önként vonható le az eddigiekből következtetés gyanánt, hogy Zoltán Sándornak a Keresztény Magvető f. évi 2. füzetében kifejezésre juttatott elvi álláspontját a káté és „Hiszekegy” reformja kérdésében teljes egészében magamévá teszem s azt,

mint egyedül lehető, minden tulzástól mentes s a helyesen értelmezett tiszta evangéliumi és jézusi szellemet visszatükrözö állás-foglalást tekintem.

Ha ennek dacára is, magam részéről is, közzé kívánom adni az alábbi formulárékat a „Hiszekegy“-et illetöleg, ez csak azt jelenti, hogy a megfontolási ebben a kérdésben nagyon szükségesnek vélem. Annyira szükségesnek, hogy nem tartanám fölöslegesnek, hogy — ha nem is lelkészenként, hanem legalább is egyházkörönként, vagy lelkész körönként — egy-egy ilyen formula kialakulna s azok közül választanók ki a legmegfelelőbbet.

Ami már az alábbi formulákat illeti, ezekre vonatkozólag, minden egyéb kommentár mellözésével, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy az elsőnek megírásánál főként a közérthetőség, a másodikénál a lehető tömörség szempontja volt a vezetőm.

I. formula.

Hiszek egy Istenben, a világmindenség teremtdjében és kormányzójában, minden teremtménynek gondviselőjében, a mi Atyánkban.

Hiszek az embernek istenfiui magas hivatásában és vallom azt, hogy ezt a hivatást Jézus Krisztus tökéletes teljességgel betöltötte tanításaival és példaadó életével — s ezért Öt Isten legnagyobb prófétájának és az emberi tökéletesség mintaképének tartom.

Hiszek abban, hogy az Isten a tökéletesség nagy célja felé való közeledés nemes szándékában minden gyermeket megsegíti az Ö megerősítő szent lelkével.

Hiszem, hogy a keresztény egyház, mint az emberi magas hivatás felé igazán törekvö keresztények lelki egyesülete fogja egykor magas hivatását: Isten országának e földön való teljes megvalósítását betölteni.

Hiszek a bünbocsánatban, amelyet egyedül Istentől, mint az emberiségnek jószágos mennyei Atyjától lehet megnyerni, a Jézus Krisztus által megjelölt uton.

Hiszek a léleknek végnélküli tökéletesedésében s ennek a halhatatlanság és örökélet által nyújtott lehetőségében.

II. formula.

Hiszek egy Istenben, a világmindenségnek teremtdjében és minden teremtménynek gondviselőjében, a mi Atyánkban.

Hiszek Jézus Krisztusban, mint az Isten legnagyobb prófétájában s az emberi tökéletességnek eszményképében.

Hiszek a szent lélekben, mint minden nemes és igaz szándékot támogató láthatatlan isteni erőben (segítségben).

Hiszek a keresztény egyháznak, mint a tökéletességre törekvő keresztények lelki egyesületének e földön betöltendő magas hivatásában.

Hiszek a bűnbocsánatban, amely egyedül Istentől, a Jézus által megjelölt uton nyerhető meg.

Hiszek az emberi léleknek végnélküli tökéletesedésében és ennek a halhatatlanság és örökélet által biztosított lehetőségében.

Ürmösi Károly.

Válassz !

Int a pillanat, ez a zsarnok :
Kettőből egyet kell akarnod !
Huznád, halasztanád a választ
ő követel : azonnal válassz !

Kétarcu pillanatok szörnyű
sodra örvénylik, mint a gyűrű ;
készületlen és akaratlan
választanod kell szakadatlan.

Hiába szólalsz, lázadozván :
menj, pillanat ! mi közöm hozzád ?
Fenyegetéssel hal meg ajkán :
megtagadtál ; emlékezz majd rám !

Vagy szólsz mohón : kettőből kettőt,
add hát, akarom mind a kettőt !
Kétes kincsét már eltemette
s : egyet se kapsz ! felel nevetve.

Adj időt, szólsz a jót akarnám ...
Máris ellők magától durván ...
s helyette az elsőnél szörnyebb
pillanat kérdőjele görbed.

Egyet, azonnal : kemény törvény,
forog az idő, mint az örvény
s behunytt szemekkel, tántorogva
mi válogatunk hatra-vakra.

Majd a nagy pillanat, a végső,
Ki nyitja a szemünket, későn,
s mit vakon vállaltunk s nem értve,
kegyetlen megszármoltat érte.

Kérjétek az Irgalmazótól,
válassza meg rosszat a jótól,
gyujtson világot a szívünkben
tudni a jót még életünkben.

Szabédi László

Uzoni Fosztó Istvánnak az Unitárius Egyház-történethez irt előljáró beszéde.

A kegyes és jámbor olvasónak az Atyaistentől a Jézus Krisztus által üdvöt és kegyelmet!

Úr Jézus, ki a zsidó uralom végső idejében Dávid magvából származott, a szentlélek által megszenteltetvén, mint Isten fia, az Atyaistennek az emberek üdvösségéről való minden akaratát az ő választott apostolainak, ezek pedig az egész föld kerekiségének a lehető legegyszerűbb módon tanították. Úgyhogy, amit az üdvösségre tudunk, hinnünk, remélnünk, tennünk és kerülnünk szükséges, mindaz oly nyilvánvalóan van szem elé tárva, hogy szavaikban egyetlen istenfélő ember is nem kételkedhetik. Mert „valamit a világosság atyja megvilágosított, az mind világosság“ írja az apcstol. Efez. 5. 13.

Hogy most az apostolok tudományának más fejezeteit ne említsük, az Atyaistenről, Fiáról, a közbenjáróról és a Szentlélekről a lehető legnagyobb egyszerűséggel tanítottak :

Tudniillik, hogy ama mindenható Isten, a mi urunk, Jézus Krisztusnak atyja, kinek tekintélye előtt hódolván, az Úr Krisztus és az apostolok mindenütt, minden elsőséget neki tulajdonítanak, amikor ezt tanítják: Ő amaz egyedülvaló, élő, igaz, halhatatlan, örök Isten.

Jézus Krisztusról pedig az egész evangélium összege és az összes apostolok tanítása ide megy ki: hisszük, hogy Jézus a szentlélektől fogantatott, Szűz Máriától született, Üdvözítő, Istennek fia, vagyis az idő kezdetében megígért ama Messiás, akiben ha hiszünk, örökéletünk lesz. Ján. 20. 31. Ezért Krisztus urunk csak amaz Istent, az Ő atyját akarta imádni, az üdvözítő vallás alapjának a benne való hitet állította és azt mondta: az üdvösség és örökélet abban áll, hogy az Atyát egyetlen igaz Istennek ismerjük, Jézust pedig, ki által az Atya nekünk örökéletet ígért, Messiásnak, Istentől fölkent Urunknak. Ján. 17. fejezet.

A Szentlé'ekről Úr Jézus Krisztus és az apostolok azt tanították, hogy az Istennek lelke, az Atyának és Fiúnak lelke, a Magasságosnak ereje, Istennek ujjja, Isten ajándéka, Vigasztaló stb. Ilyen és más jelzőket használnak, de mindig olyanokat, amiket a szentírásból bármely elfogulatlan ítéletű ember fölfoghat és megérthet, amiken kívül „még azt sem hallották, hogyha vagyone szentlélek.“ Csel. XIX, 2. és amiről az emberi értelemnek tudnia semmi más nem adatott, csak amit a szentírásból megtanulni lehet, mint „amit a világ sem nem lát, sem meg nem ismerhet.“ Ján. 14, 17.

Az apostolok idejében sehol semmi említés nem történik a Háromságról, a hármas istenségről, az örökkévaló Fiúról, emberi és isteni lényegről, kettős személyről, megtestesülésről, kettős természetéről, a közlés módjairól, leheletről és több más hasonló meghatározásokról, mikkel manapság a hitűdösök a maguk véleménye megvédésére vissza szoktak élni, de miknek téves voltát, ha a meghamisított kéziratok betűjét józan ítéllettel meghányják-vetik, maguk is beismerik.

Hallgassunk meg egyet a sok közül.

Bucherus Fridrik Sámuel wittenbergi lutheránus tanár a Márk evangéliumához írt Bibliai Régiségek című műve I. kötete 509. lapján azt írja, hogy Bajer Vilmos János jénai tanár a maga értekezésében kifejti, hogy I. Sándor pápa, Péter székében, amint mondják, az ötödik, a pápai áldozó víz fölszenteléséről és használatáról minő téves rendeletet adott ki. Bajer a 38. cikkben, az 517. lapon ezt írja: „Cocus Róbert figyelmeztet, hogy a keresztény egyház első két századában sem a háromság neve, sem a róla való tan nincs oly világosan és kifejezetten említve, amint ez abban a pápai levélben számtalan helyen előfordul.“

De hát előre megmondta Jézus Krisztus urunk, hogy az ő emberei elszunnyadnak s akkor eljő az ő ellensége és az Úr gabonája közé gyomot és konkolyt hint. Máté XIII, 25. Mert mindjárt az apostolok és apostoli férfiak elhunytá után, sokan mélyenjáróban akarván bölcselkedni, a szentírás egyszerű tudományába idegen tanokat keverték s így azt megrontották. A szentírás kifejezéseit és nyelvét ugyanis elhanyagolták s az ifjú koruktól fogva beléjük oltott pogány bölcsélet ferdességétől vezetettve, azt hibásan értelmezték és így az apostoli egyszerűség útjáról nagyon letértek. Különféle egységeket, összekapcsolásokat, természetek összezava-

rását, a kifejezésmódok közlését, a lényeg és személy közt való megkülönböztetést, és ami a háromság segítségével belsőleg volt tagolva, annak külső tagoltságra való átvitelét, s (amint a cordovai Hosius nagymester panaszoja), más elészámlálhatatlan új dolgokat eszeltek ki évről évre, amiket ők maguk is alig, vagy még alig sem értettek. Ezért aztán különböző véleményekre tértek s egymásra kölcsönösen gyűlölködő szitkokat és átkokat mennydörögtek s a vak vezetők Krisztus nevének örökségét a tévelygések sűrű ködébe burkolták.

Mindeme tévelygések nyilvánvalóbb alapja pedig a görögök régi bölcsekedő hiusága volt, meg a bölcsekedők és tulságosan plátóskodók különös szörszálhasogatása. Ők az evangelisták és apostolok írásait tévesen magyarázták s így Jánosból Plátót, Pálból Aristoteles bölcsekedőt faragták ki maguknak. Mert mikor a különféle iskolákból többen Krisztus nevére tértek, hogy a köznéppel közös hitet vallani ne láttassanak, igyekeztek az evangéliumot Plátóval összekapcsolni. Ez nekik nem is ment nehezen, mivelhogy mindkét helyen az Igének, Léleknek, Kezdetnek közös elnevezéseit találhatták meg, bár nagyon is eltérő értelemben. Aki ezekről többet akar tudni, nézze meg Agrippa Kornéliusz Henrik a „Tudományok hiábavalósága“ című könyvének 97. fejezetét, valamint Sommer Jánosnak Ingolstadtban először 1583-ban megjelent könyvében a VI. értekezést a 131. oldalon.

A dolgok ilyenén állása mellett, közben mégis már az apostolok korától fogva mindig akadtak, kik a maguk egyszerű tudományához makacsul ragaszkodtak és akik az említett vélemények elhatalmasodásának írásaikkal meg szavaikkal, valamint életükkel és igaz vallásukkal útjába állottak, tiltakoztak, küzdöttek és nem engedték, hogy Jézus Krisztusnak, az élő Isten fiának egyháza az üdvösség eme közsziklájáról végkép a pokol kapujába döntessék.

Hogy azok kik voltak, avagy tartózkodási helyük évszázadokon keresztül miként változott, azt e munkácskában kifejteni nem lehet föladatunk. Megtudhatja ezt bárki az egyháztörténetirőkből, többek között Wissovi Benedek munkájából, melynek címe: „Az egyháztörténet veleje.“ Hasonlóképpen amaz igen nagyhírű férfiúnak, Szentábrahám L. Mihálynak „Rendszeres Hittudomány“ című művéből, annak is 4. része, 4. fejezetéből s különösen e fejezethez írt jegyzetekből. Nemkülönböztetve Zvicker Dániel „Békék békéjéről“ és Mellierus Lukácsból (amely név betűrejtvény s benne Crellius

Sámuelt kell érteni), tehát neki Londonban 1697-ben kinyomtatt munkácskájából. Össze lehet még vetni a lengyel atyafiak és erdélyi papok munkáját is, melynek címe: „Az egy Atyaistennek, az ő Fiának és a Szentléleknek hamis ismerete,“ I. könyv 3. fejezetét s másokat.

A mi célunk inkább annak rövid előadása lehet, hogy a vallásba behozott ama tévelygéseknek, mik Erdély egét elhomályosították, gyászos kimulta után, az isteni kegyelem kedvezése következtében, miként kezdett fokozatosan ismét kisütni az igazság napja, nevezetesen: ezen Erdély nagy fejedelemségében és a hozzácsatolt részekben, Várad felé, Temes és Baranya megyék környékén miként kezdett Isten a maga és fia tudományának terjesztésére más és más férfiakat támasztani és hogy ezek fáradozása következtében maga az igazság a legsűrűbb sötétségből pilymallat és hajnalhasadás módjára miképpen kezdett feltűnedezni, fényleni és végre, mint az áldott nap, Erdély fejedelemségét a legragyogóbb fényvel megvilágítani. És hogy az unitárius vallás itt, Erdélyben mimódon keletkezett, hogy haladt előre, miképpen gyarapodott s érte el a legfőbb biztonság delelőjét. Továbbá, hogy ennek következtében ez az erdélyi unitárius egyház miképpen kezdte arcát az idegen napnyugat felé fordítani. Mindezekhez még hozzáadunk néhány más olyan dolgot is, miket célunk elérése végett fölemlítésre szükségesnek tartunk.

Igaz mondás az, hogy aki nagy fába vágja fejszáját, annak nagy akadályokkal kell megküzdenie. Ez akadályok e történet megírásánál is bőséggel tornyosulnak elénk. Tisztelendő Kénosi Tózsér János úr, előbb a tordai unitárius iskola igazgatója, később az aranyosszéki Bágyon nemes egyházközség papja, ezelőtt néhány évvel önként vállalkozott arra, hogy az unitárius vallásnak Erdélyben való keletkezését, annak előhaladását, az egyház különféle változásait és viszontagságait stb. a szerzők nyomán elétárja és ezek megvilágítására a különféle forrásokat fölkeresné. De csakhamar megjósolta, hogy „a megkezdett épületet befejezni nem tudja. (Luk. 14 30.) Mert az anyag összegyűjtése körül minél több nyomozást végzett, annál több, és pedig szinte lebíratatlan akadály tornyosult eléje. Mi biztattuk, hogy küzdjön meg velük, de ő erre azt írta:

1. A szerzők igen gyakran ellentmondanak egymásnak, némelyek nagyon sok fontos dolgot elmellőznek, sokan szerfölött el-

fogultak a maguk felekezete iránt, az ellenpártot pedig igyekeznek sárba rántani, ellenfeleik történetét és személyeit könnyelműen befeketítik; a bírálathoz mesterségét általában elhanyagolják; ha saját pártjukra nézve valami kedvező anyagot találnak valamely szerzőnél, azt minden fontolgatás nélkül kiírják s kétségtelen igazsággyanánt tárják az olvasó elé; különösen az időrendre nem figyelnek elég gondosan, hanem sok, szemelláthatólag előbb történt dolgot, nevetséges módon későbbi időpontra tesznek stb.

2. A hitújítással kapcsolatban az erdélyi dolgokat, amennyiben azok a vallásra s annak előhaladására vonatkoznak, az egykorú történetírók oly sűrű homályba burkolták, hogy az akkor végbement eseményeket alig lehet tisztességesen kihámozni. Igaz ugyan, hogy akadnak figyelemre méltó írások is ez időre vonatkozólag, mint Lampe Egyháztörténete, Páriz Pápai Ferenc „Új életre támadt rom“ című műve, Haner György „Erdély története“, Ilia András „A vallások eredete és fejlődése Dáciában“ című munkája stb., de mindez édeskevés s az sem mindenütt megbízható.

3. Kelpiuson kívül, ki a szászok eredetéről írt, Bethlen Farkas is beszél az ő Története 464. lapján, hogy Báthori Zsigmond, Erdély fejedelme Gyulafehérvárt számtalan sok régi emléket csak úgy tréfából elégetett. Más igen sok régi írás elpusztult a forradalmak idején, melyek Erdélyt özönvíz módjára több ízben elárasztották. Erre elégséges bizonyítékot nyújtott Uzoni F. Mihály hazánkfia a főkövetségnél a fejedelem udvari titkára, Krim földjének már több mint harminc év óta önkéntes lakója, ki nemes Török Ferenc úr által néhány esztendővel ezelőtt jelentette nagyságos homoródszentmártoni Ugron Ferenc úrnak, hogy Erzsébetvárosról, (melyet közönségesen Ebesfalvának hívnak) neki az ő fejedelmétől származó adománylevele van. Az pedig igen sok, Erdélyből oda szállított írott anyaggal együtt a krími levéltár egy külön szekrényében található meg.

4. Vannak igen nagy számmal bosszantóan önféjű emberek, kik moly- és féregráta könyveiket levelesládáikból előszedni nem akarják, úgyhogy könnyebb tajtékból vizet facsarni, semmint az ilyenektől valamely régi könyvtöredékét megkaparintani. Pedig az ilyen sokszor igen alkalmas volna arra, hogy egyes egyháztörténeti adatok megvilágításával a dologra fényt derítsen.

Ilyen s ezekhez hasonló nehézségek nem szegték ugyan végképpen kedvét az érdeemes embernek, de mindenesetre lehangol-

ták. Azért ráestünk én s velem együtt néhány egyházköri jegyző, kik 1764-ben az Aranyosrákoson tartott szénatra gyűltünk egybe; így Szőcsi Mihály, háromszékköri jegyző, később aranyosköri esperes, Derzsi V. György udvarhelyköri, Bartók János Kükküllő megyei, Kozma Mihály marosszéki jegyzők, továbbá Nagy Mihály, a tordai nemes iskola igazgatója. Unszolni kezdtük, hogy mint unitárius anyaszentegyházunk tiszteletreméltó, lelkes fia, ne engedje, hogy effajta nehézségek őt a magára vállalt munkától visszariasszák, sőt hivatkozva neki eme dolgokban való bő ismereteire komoly jóindulattal állandóan biztattuk, hogy tekintse meg Krisztus eljegyzett egyházának ügyét. Végre is újra tollat fogott s rávette magát, hogy megírja az erdélyi keresztény unitárius vallás keletkezését, előhaladását, különféle viszontagságait stb. És Isten különös kegyelmének jóvoltából csakhamar kezdte a különféle szerzőknél található anyagot innen-onnan összegyűjtögetni s neki-fogott, hogy a maga jóhiszemű pártatlanságával azt egybeöntse. E próbálkozásában a magunk költségével is segítségére voltunk.

Közben betegség kezdte kínozni, lakóhelyének megváltoztatása is sokat hátráltatta s ezért a munkával nem haladhatott derekasan előre. Az első tizenhat fejezetet ugyan nyelbeütötte s a XVI. századot nagyjában megírta. Közben minden megtévesztő részlehajlást került, valamint az ellenpárt iránt való minden elfogultságot is. Ez nyilvánvalóvá válhatik bárki előtt, ki az ő írását minden szenvedélytől megtisztult lélekkel olvassa. Dolgozatát nekem 1741-ben átadta s kért szóval is, írásban is, hogy bíráljam meg, símitsak rajta, bővítsem. Én azonban csak a mű átírását ígértem meg. Pár hónapra rá, 1772, június 27-én Torockószentgyörgyön az Úrban csöndesen elpihent.

E pótolhatatlan férfiú testi elmúlása után, a fönt elésorolt, valamint más nagynevű egyházi és világi emberek is kezdtek engem biztatgatni. A papi rendből leginkább tisztelendő Kozma Mihály. Ő tisztelendő Kénosi temetése alkalmával sirva szedegette elő a szekrényből a leveleknek e történetre vonatkozó gyűjteményét, azokat az özvegytől megvásárolta és más, nála levő, e célra nélkülözhetetlen töredékekkel együtt nekem átadta. Köztük volt továbbá Nagy Mihály. Azután a világi rendből tekintetes Váro Mózés úr és Balog Márton, Erdély nagyfejedelemségben a leg tudósabb jogász. Ezek tehát arra kértek, hogy az egész munkát elejétől vegyem át és amint Isten nekem arra lehetőséget ad, azt

dolgozzam is át. Nem tudtam kitérni a feladat elől, bár sokféleképpen menlegetőztem: hogy e tárgyban való tudásom sokkal csekélyebb az elődöménél; azután testi gyöngeségemet s más akadályokat is hoztam föl, de hiába: Isten nevében hát nekifogtam s buzgó verejtékezésemmel azon igyekeztem, hogy amit akár véletlenségből, akár a hibás fogalmazás következtében, akár pedig az ellenfél iránt táplált elfogult ítélet folytán tévesen megírtnak lehet tekinteni, mindazt az idézett okmányok alapján újra meghányjam-vessem s ezek alapján mondjak ítéletet.

Különben pedig, hogy a nyájas olvasó szándékommal tisztában legyen, elődöm tervének is megfelelőleg, egy olyan bevezetés-félét bocsátok előre, melyben Erdély lakóainak vallását tárgyalom Krisztus urunk korától egészen napjainkig. Szólok azután a Luther Mártontól megkisérelt hitújításról és arról a módról, ahogy a luteránus vallás belopakodott Erdélybe. Megemlítem az úrvacsoráról folyt nevezetes vitát, és hogy a fokozatos fejlődés következtében hogyan keletkezett Erdélyben az unitárius vallás, továbbá, hogy az néhány nyilvános vita nyomán miként került Erdélyország bevett vallásai közé.

Minthogy pedig vezetők nélkül egyetlen közösség is meg nem állhat, felsorolom azután az unitárius egyház püspökeit, a kolozsvári egyházközség papjait, az idevaló iskola igazgatóit, kartársaikkal egyetemben, kiket régebben lektoroknak, újabban professzoroknak szoktak nevezni. Boldog emlékük megérdemli ezt a kegyeletet. Megemlékezem továbbá a zsinatokról; arról a három nyomdáról, melyek hajdan az erdélyi unitáriusok ügyét szolgálták; azokról a családokról, melyek valaha az unitárius egyház ékességére szolgáltak, de később vagy kihaltak, vagy az idők kényszerének engedve, más vallásra tértek, mivelhogy inkább szerették e világ, mint Isten dicsőségét. Azt sem tehettem, hogy hallgassak az istentisztelet helyeinek, a templomoknak, továbbá az unitárius egyház csemete kertjeinek, az iskoláknak erőszakos elvételéről. Az idevágó körülményeket szótétlen hagynom nem lehetett.

Ebből azután nyilvánvaló, hogy egy-egy vallásos tárgyú értekezést, továbbá emlékiratokat, panaszokat, sérelmeket kellett idéznem, miket a dolog természete szerint Erdély királyaihoz, fejedelmeihez s azok főhivatalnokaihoz terjesztettek, hogy azok, mintegy az ellenpárt véleményét adván, nyilvánvaló bizonyítékokul szolgáljanak. Ebből következik e könyv írásmódjának egyenlőtlensége, amint különfélék az idézett források is. Ezek azután művem terjedelmét nagy betoldásokkal növelik. De szükséges azért, hogy ha munka olyan emberek kezébe kerül, akik könyvekhez hozzá nem férhetnek s ezért a mi dolgainkban járatlanok, történetünket iga-

zán, a maga tisztaságában olvashassák. Ezért az őseinktől szájról-szájra ránk szállott hagyományokat, továbbá a hitelt érdemlő kéziratokat a maguk helyén idézem.

Mindez pedig sok tapasztalatot, szakadatlan tanulmányozást, éles elmét, friss testierőt kíván. Amellett a kutatás költséggel jár, mert a források tulajdonosait gyakorta föl kell keresni. A fejtegetést zavartalan lelki elmerüléssel kellene végezni. Az egyházban, az országban, sőt határainkon kívül is szükséges volna segédeszközök után kutatni. Én azonban mindezek nélkül a legnagyobb mértékben szűkölködtem. Ehez képest az'án minden nagy igyekezetem mellett is kénytelen voltam sötétben tapogatózni, a dolgot a gyöngébb végén fogni meg, sok idevágó, fontos anyagot mellőzni, vagy az eseményt hibásan és homályosan adni elő. Ezért neked engem hibáztatnod egyáltalán nem szabad. Mert nekem a magaméból adnom semmit nem lehetett, sem arra módom nem volt, hogy a nyilvános levéltárakat, sőt magánemberek leveles ládáit is, hol pedig sok fontos anyag lehetett, tüzetesebben átvizsgálhassam, némelyikhez még hozzá sem férhettem. Sőt olykor az is megesett, hogy valamely, levélben kifejezett óhajtásomra egy teljes esztendő is kellett várnom a válaszra. Lassan mozgó tollam pótlására egy segítő íródiákra is szert nem tehettem. Azalatt pedig a gondjaimra bízott nyáj lelki gondozását is folytatván, éjjelnappal űrködnöm kellett, hogy róluk Isten előtt számot adhassak, „Nincs az a törvény, mely túl készlet tennem erőmön.“

Kérlek ezért, nyájas olvasó, ments ki engem magad előtt, mint aki egyrészt a szükséges eszközök hiánya miatt, másrészt meg rengeteg rendszer és rendkívüli egyházi teendőim, meg szűköcs családi viszonyaim miatt is, sem annyi szabad idővel, sem pedig tehetséggel és erővel nem rendelkeztem, hogy a művelt emberek méltánylására méltó munkát hozhattam volna létre.

De már akármicsodás is ez a munka, azt sok verejtékhullatással szültem meg. Azért ezt le ne nézd, hiányait ne gondatlanságnak ródd föl, ezt tökéletlenségeiért és fogyatkozásaiért meg ne vedd, ha hibát találsz benne, félre ne dobd, sőt inkább azt krisztusi türelemmel, jóindulat lag, nyugodt lélekkel és nyájas ábrázattal meghánydvesd és becsületesen megjavítsd, hogy az unitárius egyház háliját Isten és emberek előtt méltán kiérdemeld. Téged az egyetlen, igaz, emberbarát Istennek, a mi urunk, a megfeszített Jézus Krisztus atyjának a szentlélek által kegyelmébe ajánl Krisztus szeretetében a te atyádfia és jóakaratu testvéred, az Úr Jézus Krisztus evangéliuma szerint élő nyájnak erdélyi unitárius lelki pásztora.

Kelt Erdélyben, Chrysola vagy Aranyos járásban 1774. januárjában.

Uzoni Fosztó István

akkor bágyoni pap és aranyoskőri unitárius jegyző.

Latinból fordította : *Márkos Albert.*

Pap Mózes.

A mult század 80-as éveinek a legelején Tordátfalváról édesanyja, egy mosólygó arcú székely asszony hozta be a Sz.-Keresztúri gimnáziumba. Koránál fogva is kiemelkedett osztálytársai közül. De kitűnt komolyságával, vasszorgalmával és acélos akaratával. Mig tanulótlársai egy-egy ártatlan diák-csinyt megengedtek maguknak, addig Pap Mózsit könyvei mellett találták a késő esti órák és a hajnal első sugarai. És ez a nagy szorgalom és erős akarat nem pillanatnyi föllángolás volt, hanem végig kísérte őt egész életén. Élete tényeit ezek jellemzik. Érettségi vizsgájának az eredménye nem kedve szerint ütött ki, amiért a vizsgálobizottságot kérdőre vonta. Mivel a görögnyelvből kapott érdemjegyével volt főképpen elégedetlen „csakazértis“ görög és latin nyelvszakos hallgatója lett a kolozsvári egyetemnek. Tanulmányai befejeztével a sz.-keresztúri gimn. tanára lett. Innen kezdve élete története össze van forrva ez intézet történetével. Különösen amióta átvette az igazgatói tisztelet, azóta szép és népes családja mellett legfőbb gondja az intézet körül forgott. Erős harcot folytatott a Pap János-féle telek megvásárlása érdekében. Majd az új gimnáziumi épület építése és berendezése vette igénybe elszánt akaratát. Amikor pedig egyházunk Főtanácsát a kegyetlen sors az elé a súlyos kérdés elé állította, hogy választania kellett a sz.-keresztúri és kolozsvári főgimnáziuma között, s a szavazás az előbbi hátrányára megtörtént: ebben a drámai pillanatban, amikor a győzők és a legyőzöttek lesújtva, dermedten állottak, az általános csöndben felállott Pap Mózes. Csak annyit kért, hogy a Főtanács engedje meg, hogy *társadalmi* uton tarthassák fenn a sz.-keresztúri főgimnáziumot. Sokan gúnyosan mosolyogtak, mások meg lehetlenséget láttak a kérésben. De azért egyhangulag elfogadták. És ezen a lehetetlennek látszó és lemosolygott kérésen fordult meg a főgimnázium sorsa.

A történelem fogja méltatni azt az áldásos tevékenységet, melyet az intézettel kapcsolatban, annak külső és belső építésében kifejtett. A tanításban való módszerét illetőleg hangzottak el kifogások, de a kezei alól kikerült tanítványok ezrei áldják jó szívet és nemes lelkületét.

Ezenkívül tevékeny részt vett Sz.-Keresztur társadalmi, egyházi és politikai mozgalmaiban s mindenütt irányító és vezető szerepet vivott ki magának. Széles körben maradandó emléket hagyott maga után. Legyen csendes nyugalma az anyaföldben, melyet annyira szeretett.

Vári Albert.

Lókodi Sándor Gergely.

Az unitárius lelkészi karnak egy pátriárkális alakja kidült az élők sorából. Sándor Gergely ny. lelkész f. é. május 25-én 87 éves korában meghalt. Oklándon látta meg először a napot, s ott is hunyta le szemeit az utolsó álomra. Belső emberi családból származott, s kiváló lelkipásztori tulajdonságokat vitt magával pályájára. Ezeket az egyéni sajátságokat kiegészítette gondos és mélyreható tanulmányaival s ez által egyike lett legjobb nevű papjainknak. Dézsfalva, Székelyderzs és Kénos voltak lelkészi pályájának állomásai. Különösen mint szónok örvendett közkedveltségnek. A beszédben kifogyhatatlan volt, s mint a sebes folyam, úgy áradt lelkéből és ajkáról a szó és gondolat. Családi élete nem volt fellegtelen, de Isten jó feleséggel és kedves gyermekekkel áldotta meg, akik sok áldozattal járó, gondos nevelés után diszei voltak a családnak, s hasznos tagjaivá lettek a társadalomnak. Nyugalma legyen csendes.

IRODALOM.

P. Szentmártoni Kálmán: „János Zsigmond az unitárius fejedelem“. A Dr. Fikker János szerkesztésében megjelenő „Unitárius Történelem“ c. sorozat 3-ik füzeté ez a 16 oldalra terjedő dolgozat, amelyből nemcsak a János Zsigmond élete történetével és lelki fejlődésével ismerkedünk meg, hanem a vallásszabadság biztosítása által elért nagy történelmi jelentőségével is. „János Zsigmond a vallás-erkölcs birodalmában, mint tündöklő fénysugár emelkedik ki az örök emlékezetben“ — írja a jeles fejedelem életét mindenben a legjobban ismerő kiváló szerző. Ezt a dolgozatot, amelynek a jelen jubiláris esztendőben különös aktuálitása van, minden unitáriusnak olvasnia és ismernie kell. Ára 3 lej az Unitárius Iratterjesztőnél.

Kelemen Imre: „A keresztény élet kapujában“. Keresztelési beszédek. 8-adrét, 63 lap. Odorheiu. Globus. Az „Egyke“ elleni küzdelmet tüzte ki célul szerző s az életből vett találó képekkel és hasonlatokkal bizonyítja, hogy ez az elharapózott rossz szokás az egyházi és faji öngyilkosságra vezet, s a családi élet igazi boldogsága a gyermekáldásban van. Ez a célja és törekvése minden elismerést megérdemel s keresztelési beszédei a cél szolgálatában igen jó szolgálatot tesznek. Azonban a „keresztelési szertartásunk“ leírásánál kár volt, hogy saját, egyéni keresztelési formuláját úgy állítja be, mint közös formulánkat, mert nem felel meg a valóságnak. A mi egyházunk hivatalos keresztelési formulája ez idő szerint az, ami a Máté 28 r. 19 v.-ben van, ami ellen különböző okok alapján van és lehet kifogásunk; de, amíg az egyház meg nem változtatja, addig élnünk kell vele.

Az Unitárius Irodalmi Társaság által történelmi és szépirodalmi elbeszélésre hirdetett pályamunkák beadásának határideje 1940. május 15-én lejárt. A törvényes határidőig összesen tizenegy pályamunka érkezett be a következő címeken: 1. Beke Dániel püspök igazsága. 2. Az uruság. 3. Megszólal a rög. 4. A vézna kis leány. 5.

Az emberszeretet. 6. Samu és János. 7. Faluépítés. 8. Hová, hová? 9. Amit egy kastély mesélt. 10. Édes apám ne vigye el. 11. Nanó. A beérkezett pályamunkákat az Irodalmi Társaság rövid időn belül elbíraltatja és az eredményt nyilvánosságra hozza, a jutalomdíjakat azonban csak az évi közgyűlés alkalmával adja ki.

The Unitarian Contribution to Social Progress in England. (*Unitárius hozzájárulás a társadalmi előrehaladáshoz Angliában.*) Ezt a címet adta R. V. Holt a Manchester College híres történelmi tanára nem régen megjelent könyvének. A könyv az angol unitárius irodalomnak az utóbbi években megjelent legnagyobb szenzációja s más vallásuak között is nagy elterjedésnek örvend. Megjelenése alkalmával valósággal társadalmi vitát eredményezett s a legjobb angol lapok is elismeréssel irtak róla. Mintegy háromszázhatvan oldalra terjed és az író megvallása szerint egy kis, de befolyásos vallásos csoportnak történelmi tanulmányát foglalja magában s célja az unitáriusokat jellemző szellemiséget az „unitárius ethos“-t ez egyház hiveinek társadalmi és vallásos gondolkozásán keresztül bemutatni. Az angol ipari forradalom, parlamenti reform, más szabadságra törekvő mozgalmak, az új társadalmi rend és a nevelés problémáival foglalkoznak a különböző fejezetek. Bennük az egykori körülmények, gondolatok, eszmék, törekvések társadalmi és vallásos harcok tömör élénk színekben vonulnak fel az olvasó előtt, teljesen megvilágítva az angol unitárius mozgalom természetét és értékét. E könyvből kitűnik, hogy a múlt század különösen második felében s e század elején, nem volt mozgalom, akár társadalmi, akár vallásos, amelyek megindítói nem az unitáriusok lettek volna.

Vargyasi Br. Daniel Lajos emlékezete. Dr. Fazakas Miklós egyházköri f. ü. gondnok ur 1500 azaz egyezeröttszáz lejt ajánlott fel az Unitárius Irodalmi Társaság elnökségének a néhai Vargyasi Br. Daniel Lajos iskolai- és köri f. ü. gondnok élet- és jellemrajzának a megíratására, amiért ez uton is köszönetet mondunk.

KÜLÖNFÉLÉK

János Zsigmond emlékezete. Az E. K. Tanács f. évi május 16-án tartott ülésében elhatározta, hogy a folyó évben János Zsigmond születése 400 éves évfordulóját egyházilag megünnepli s az ünnepre külföldi hitrokonaink figyelmét is felhívja. Ebből a célból elhatározta, hogy július 7-én, mint a János Zsigmond születése napján, minden unitárius templomban az istentisztelettel kapcsolatban tartassék emlékünnepe. Az egyetemes egyház pedig az idei főtanáccsal kapcsolatban rendez hasonló ünnepélyt.

A lelkészi hivatás. Aligha volt idő, amikor annyiféle igény-nyel lépett volna fel a világ a lelkészekkel szemben, mint ma. Ezek az igények még fokozódnak nálunk a kisebbségi papsággal szemben. Azt várjuk, hogy a lelkipásztor legyen mintagazda, szövetkezeti vezető, törvénytudó, orvos, kertész, méhésztoborzó stb. s ezek mellett az igazi hivatásával járó sok irányu munkáját is pontosan és jól végezze el akkor, amikor a mindennapi kenyér-gondokkal is kell küzdelembe lépnie. Kétségtelen, hogy ma mindenkitől sokat követel az élet. A lelkészek különösen nem elégedhetnek meg a paragrafusokban körvonalazott kötelességeik teljesítésével. Itt a betű helyett a léleknek kell dolgoznia. De vajjon nem teljed-e be itt is az írás szava, hogy „a lélek kész, de a test erőtelen“? Vajjon az igények és kívánások tömkelegében nem vész-e el a főcél? Vajjon, amikor a testnek szolgálunk, akkor nem sikkasztjuk-e el a lelket s a világba merüléssel nem feledkezünk-e meg Istenről?

A lelkészek hivatali helyzete. A lelkészek egyházi törvényeink szerint egyházközségi tisztviselők. A múlt évi Egyházi Főtanács kimondotta, hogy *egyházi tisztviselők is*. A semmitősrék — amint olvassuk — adott esetből kifolyólag azt állapította meg, hogy mivel a lelkész az államtól is fizetést kap, ezért köztisztviselő. Jézus szerint két urnak is nehéz szolgálni. Mit tegyenek hát a lelkészek, amikor három urnak kell szolgálniuk?

Iskoláink. A diplomák mellett az iskolák azok az intéz-

ményeink, amelyeken keresztül egyházi jövőnk kialakításán dolgozunk, és dolgoznunk kell. Az iskolák elébe az új idők új áramlatai mind több és több feladatot tűznek. Azonban bárhonnán bárminő szelek fujjanak, ezeknek az iskoláknak egyről nem szabad megfélekedezniük — arról, hogy *unitárius iskolák*. Az unitárius szellem nem elfogult, egyoldalú és türelmetlen. Nem fél a fejlődéstől s a kulturától. De viszont ragaszkodik az evangélium világosságához s minden eszközzel munkálni akar Isten országa eljövételén. Ezt a célt kívánja szolgálni egyházunk a maga iskolái által. Addig van létjogosultságuk tehát, amíg ezt a főcélt el nem tévesztik szemük elől. Amíg a tanítók és tanárok ezt az unitárius szellemet sugározzák tanítványaik lelkébe. Azért bárminő követelésekkel lépnek fel a világ iskoláinkkal szemben, a tanítóknak és tanároknak az „egy szükséges dologról“ megfélekedniük soha sem szabad.

Vallás és műveltség. A tél folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának népszerűsítő előadás sorozatában a legjelesebb előadók közreműködésével igen érdekes előadásokat hallottunk a műveltség és művelődés fogalmáról és követelményeiről, amelyek érdemesek volnának arra, hogy együttes kiadásban nagyobb nyilvánosság előtt is ismertté váljanak. Hallottuk, hogy milyen viszony van a műveltség és a történelmi tájékozódás, az irodalmi tudás, az olvasás, a népismeret, az európaiság, a nyelvhelyesség között. Megismertük a közművelődést, mint társadalmi feladatot és végül a természettudományokkal való kapcsolatát. Bármilyen sok oldalról nyert ezek szerint a műveltség megvilágítást, mégis úgy érezzük, hogy a műveltség igazi mélységébe: a *lelki* műveltségbe, nem hatoltunk be. Ennek a lelki műveltségnek fokmérője a vallás. Nem egyoldalú teologizálásra vagy felekezetieskedésre gondolunk, hanem arra a belső vallásosságra, amely éppen azáltal lesz a lelki műveltség bizonyossága, hogy az egyetemes magaslatoakat keresi és azokon jár. Az ilyen értelemben vett vallás nélkülözhetetlen tényezője az igazi lelki műveltségnek.

Egyházközségi könyvtárak. A Sz.-Keresztúron tartott presbiteri konferenciával kapcsolatosan több oldalról hangzott el a népkönyvtárak létesítésének a szüksége, sőt nagylelkű ajánlatok is történtek a megvalósítás költségeire nézve. Öröm hallani, hogy népünk olvasási kedve megvan, s csak keresi az alkalmat, hogy

azt kielégíthesse. Ezt a kedvező alkalmat fel kell használnunk arra, hogy a népkönyvtárak mellett egyházközségi könyvtárainkat is időről időre gyarapítsuk s olyan művekkel gazdagítsuk, amelyekből egyházunk multját és jelenét megismerheti az a nép, amelyre építhetjük jövőnket. Az ilyen könyvtárakból nem hiányozhatnak az egyházi lapok és folyóiratok, amelyekre nézve az E. K. Tanács már rendeleteileg is intézkedett. Kettős mulasztás terheli tehát azt az egyházközségi vezetőséget, amely ezt a nagyjelentőségű kérdést figyelmen kívül hagyja.

Az Irisztelepi imaház. Kolozsvárt a vasuton túl az Irisz porcellán- és a bőrgyár környékén az utóbbi időben új városrész keletkezett, ahová unitárius hiveink közül is sokan telepedtek le. Ezeknek a hiveknek a megszervezésére ezelőtt 8—10 évvel tettük meg az első lépéseket, amikor a várost négy kerületre osztva, havonkint egyszer s így az Irisztelepen is egyik hitrokonunk házában istentiszteletet tartottunk. Azután az Erdő János és Nagy Ferenc s. lelkészek személyében lelkes fiatal emberek vették kezükbe a munkát, akiknek buzgósa oda érlelte az ügyet, hogy már f. é. pünköst első napján az állandó imaházat szép ünnepség keretében át is adhattuk a közhasználatnak. Az ünnepélyen felavató beszédet Vári Albert, urvacsorai ágendát Ürmösi József mondott, akik az első kapavágásokat tették ezen a területen. Kivülük Nagy Ferenc imádkozott és Dr. Kiss Elek főjegyző átadta a hiveknek az új imaházat, amelynek megvalósításában a kolozsvári nőszövetségnek nagy érdemei vannak.

A falu fejlesztése. Újabb időben szinte divattá lett a falu fejlesztéséről írni és beszélni. Nem is ok nélkül. A falu alkotja a nemzet többségét. A falu az az őstalaj, amelyből kinőnek a nemzet vezetői. A falu fokmérője a nemzeti életnek. Előrehaladott falvak alkotnak művelt társadalmat. Mindenképpen szükséges a falvak színvonalának emelése. De hogyan? E kérdésre már eltérőek a feleletek. Általában a falufejlesztés három körét emlegetik. Gazdasági, szociális és kulturális irányu fejlesztését. Korunk materiális irányára jellemzően, mindig a gazdasági fejlesztést helyezik előtérbe. Sőt akadnak olyanok is, akik azt állítják, hogy ez által a másik kettő is megoldódik. Mi is elismerjük, hogy a falvak gazdasági színvonalának emelése igen jelentős, sőt nélkülözhetetlen feltétel a kívánt cél eléréséhez. De nem a legfőbb s nem is az egyetlen. Mi a *lelki* kulturát tartjuk a legelső és legbiztosabb

alapnak, amelyre építeni lehet és kell a többieket. Az egyoldalú gazdasági fejlettség s a vele együttjáró gazdagság elvonja az embert a magasabb lelki élettől, földhözragadottá teszi, melegágyává lesz a fősვნénységnek, az elbizakodottságnak s más emberi gyarlóságoknak. Így teljeseedik be Jézus mondása: A gazdagok nehezen mennek be a mennyek országába. Azért csak készítsük elő a talajt: az emberi lelkeket. Azután az elhintett magvak ki fognak hajtani és gazdag gyümölcsöt teremnek.

A magyar lutheránusok öröme. A főhatalom változása a magyar ágostai evangélistusokat nehéz helyzetbe hozta. Mintegy 30 egyházközségből álló híveknek választaniok kellett, hogy vagy a száz evangélistus püspökséghez csatlakoznak, vagy önállóan szervezkednek. A hívek az utóbbihoz ragaszkodtak s megalakították a romániai zsinatpresbiteri evangélistus egyházat s élére még 1927-ben Frint Lajos aradi lelkészt választották meg superintendens címmel. Azonban bizonyos formások miatt az állami elismerés és megerősítés késett. Végre folyó évi március havára oda fejlődtek az események, hogy a hivatalos lap közölte az új alakulás elismerését és Frint Lajos superintendensi méltóságában való megerősítését valamint az államsegély biztosítását. A kérdés ilyen szerencsés megoldása nagy örömet szült a magyar evangélistusok között, amihez mi is szívből csatlakozunk.

A jellem. A mi világunkban különös értéket jelent az emberi jellem. Nagyobb elismerést alig mondhatunk valakiről, mint azt, hogy jellemes ember. Miért van ez? Azért, mert ritka, mint az arany. A jellem csak jellemtelen társadalomban jelent nagy értéket és különös kiválóságot. A törpe bokrok között a közepes fa is nagynek látszik. Az oázisnak is azért van olyan nagy varázserője az utasokra nézve, mert körülötte pusztaság van. Ha a pusztákon mindenütt pálma-ligetek volnának, az oázisok elveszíténék varázssukat.

Olvasóinknak szíves tudomására hozzuk, hogy a Keresztény Magvető következő száma a közbejövő nyári szünet miatt a szept.—okt. számmal együtt jelenik meg.